

tijdschrift voor zoogdierbescherming en zoogdierkunde

ZOOGDIER

jaargang 12 nr. 4, december 2001

Vleermuizen onder dak

It Fryske Gea en mollen

All that remains

Zoogdier is een populair-wetenschappelijk tijdschrift, dat vier keer per jaar verschijnt. Het is een uitgave van de Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming in de Benelux.

Adres:

VZZ, Oude Kraan 8, 6811 LJ Arnhem.

Telefoon: 026-3705318

E-mail:

redactie.zoogdier@vzz.nl

Internet: www.vzz.nl

Losse nummers

Losse nummers, inclusief porto, kosten € 3,63. Bestellen via bovenstaand adres, met vermelding van jaargang en nummer.

Lidmaatschap VZZ

Lidmaatschap met tijdschriften Lutra en Zoogdier € 25 per jaar. Lidmaatschap met alleen Zoogdier € 15 per jaar.

Overmaken op postbank 203737 of voor België rekening 000-1486269-35, onder vermelding van het gewenste lidmaatschap. Meer informatie over de VZZ vind u op internet: www.vzz.nl

Opzeggen

Uitsluitend schriftelijk, voor 1 december, aan de VZZ (zie bovenstaand adres).

Inlichtingen België

03-6661287

Inlichtingen Nederland

026-3705318

Sluitingsdatum

Nummer 1: 10 januari

Hoofredactie

Marijke Drees

Redactie

Wim Bongers, Jasja Dekker (eindredactie), Maurice La Haye, Alice Pillot, Meta Rijks.

Vormgeving

Walter Lentjes

Medewerkers

Reinier Akkermans, Dirk Criel, Rollin Verlinde, Kamiel Spoelstra

Druk

HPC, Arnhem

Inhoud

Vleermuizen onder dak	3
Kerkzolderonderzoek in het Rijk van Nijmegen <i>Ben Verboom, Herman Limpens & Frank Mertens</i>	
It Fryske Gea en mollen	10
Ervaringen met drie jaar géén mollen vangen <i>Sietske Rintjema</i>	
All that remains: Bij de dood van een reekalf	14
<i>Rob G. Bijlsma</i>	
Zoogdierbescherming en de Flora- en Faunawet	17
<i>Meta Rijks & Peter Lommerse</i>	
Slapen boven de vleermuizen	21
<i>Rogier Lange</i>	
De Spaanse pardel lynx op de rand van de afgrond	24
<i>Kees Woutersen</i>	
Het grote verdriet van de boer	27
<i>Laurent Schley & Michel Schaul</i>	

Rubrieken

Hyperlink	31
Waarnemingen	32
Rosse vleermuis, meervleermuis	
Boekbesprekingen	33
Zoekkaart, aangereden dieren	
Verenigingsnieuws	35
Agenda	38
Adressen	39

VLEERMUIZEN ONDER DAK. EEN KERKZOLDERONDERZOEK IN HET RIJK VAN NIJMEGEN

Ben Verboom, Herman Limpens & Frank Mertens

Veel zolders en torens van kerken zijn op het oog geschikt als verblijfplaats voor vleermuizen, maar toch zitten er geen. Dit is vaak een gevolg van slechte toegankelijkheid. Overlast door duiven en kauwen heeft veel eigenaars genoopt hun gebouw hermetisch af te sluiten. Er is echter een middenweg, waarbij duiven en kauwen niet, maar vleermuizen wel naar binnen kunnen.

Op advies van een rapport over de vleermuizen in Gelderland (Dijkstra et al., 1999) en in navolging van een kerkzolderproject in Limburg (Hoogeveen & Verheggen, 1997), liet de provincie Gel-

derland in de jaren 1999-2001 in het Rijk van Nijmegen door de VZZ een project uitvoeren om de toegankelijkheid voor vleermuizen van kerken en andere historische gebouwen te verbeteren. In de zomer van 2001 vond een eerste evaluatie van effecten van de getroffen maatregelen plaats.

De zolder en de toren van de voormalige kerk in Persingen zijn nu goed toegankelijk voor vleermuizen. Foto: Ben Verboom

Is kerkzolderonderzoek zinvol?

Als je een willekeurige voorbijganger op straat naar vleermuizen vraagt, dan wijst deze al gauw naar de kerk of de zolder van een kasteel of klooster in de buurt. Doordat zolders en torenspitsen 's zomers flink kunnen opwarmen en ze doorgaans zelden worden betreden, vormen ze voor een aantal soorten vleermuizen inderdaad ideale zomerverblijfplaatsen.

In het kader van de monitoring van vleermuiskolonies, die de VZZ voor het Centraal Bureau voor de Statistiek uitvoert, zijn in de afgelopen jaren zeker tien soorten vleermuizen op zolders en in torens van kerken aangetroffen. Voor soorten als de watervleermuis, de franjestaartvleermuis, de gewone dwergvleermuis, de ruige dwergvleermuis en de laatvlieger, vormen kerken en andere gebouwen met zolders slechts marginale verblijfplaatsen. Maar een aanzienlijk deel van de Nederlandse populatie van de baardvleermuis, de meervleermuis, de gewone grootoorvleermuis, de grijze grootoorvleermuis, de ingekorven vleermuis en de vale vleermuis bevindt zich naar verwachting op zolders. Voor deze

soorten is monitoring van (een voldoende grote steekproef van) kerken, kastelen en kloosters voldoende om inzicht te krijgen in de ontwikkelingen van hun aantallen en voorkomen in de zomer (Limpens & Verboom, 2000). De zeldzame grijze grootoorvleermuis en de ingekorven vleermuis zijn voor hun voortplanting in Nederland zelfs volledig van zolders afhankelijk.

De situatie is echter al lang niet meer zoals die vroeger was. In de laatste tientallen jaren zijn veel zolders, vaak onbewust en onbedoeld, voor vleermuizen ontoegankelijk of onbewoonbaar gemaakt om overlast van duiven en kauwen te voorkomen. In de meeste kerken is gaas geplaatst voor ramen en galmgaten. Daarnaast werden openingen onder dakranden dichtgemaakt terwille van een betere isolatie.

Aanleiding

In opdracht van de afdeling Landelijk Gebied van de Provincie Gelderland legde de VZZ in 1999 de beschikbare kennis over het voorkomen en de verspreiding van vleermuizen in Gelderland vast in een lijvig rapport (Dijkstra et al., 1999). Eén van de aanbevelingen was onderzoek naar en verbetering van de geschiktheid voor vleermuizen van zolders van kerken en andere gebouwen. De provincie zette deze aanbeveling direct om in actie en verleende de VZZ in hetzelfde jaar nog opdracht om een kerkzolderonderzoek uit te voeren, genaamd 'Vleermuizen onder Dak'. De Stichting Instandhouding Kleine Landschapselementen (IKL) hield zich al

enige jaren met succes bezig met een soortgelijk project aan de andere kant van de provinciegrens, in Limburg (Hoogeveen & Verheggen, 1997; Stichting IKL, 1999). De aldaar opgedane ervaringen konden mooi worden gebruikt voor het Gelderse project.

Aanbevelingen door Dijkstra et al. (1999) vormden tevens de doelstellingen: onderzoek naar het voorkomen van vleermuizen op zolders van kerken en andere gebouwen, het beoordelen van de toegankelijkheid van deze gebouwen, en het verbeteren hiervan waar dit nodig is.

Gekozen werd voor het Rijk van Nijmegen. Hiervoor waren goede redenen. In een klein gebied bevindt zich hier een grote verscheidenheid aan landschappen: beboste stuwwallen ten zuiden en zuidoosten van Nijmegen, kleinschalig uiterwaardenlandschap in de Ooyppolder, meer open laagland in het westen en natuurlijk het stedelijk gebied zelf.

Een andere reden was de mogelijke aanwezigheid in het Rijk van Nijmegen van de grijze grootoorvleermuis, die vrijwel alleen bekend is uit Limburg. En ook lijkt de kans hier de vale vleermuis te vinden relatief groot.

Bovendien was de Stichting IKL in 1999 in het nabijgelegen Noord-Limburg op soortgelijke wijze actief. De gedachte was dat een positieve publiciteit over dat project een gunstige uitwerking kan hebben op de bereidheid van kerkbesturen in het Rijk van Nijmegen om aan het project mee te werken.

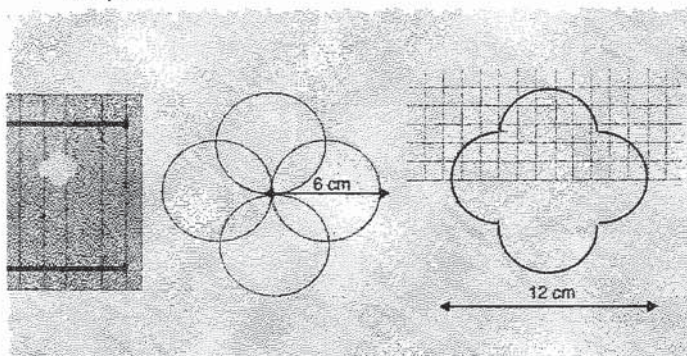
Communicatie

Uit andere delen van Nederland was gebleken dat slechte ervaringen met vogels bij veel kerkbesturen weerstanden hadden gewekt tegen het toelaten van vleermuizen in hun gebouw. Een zorgvuldige communicatie met eigenaren en beheerders van gebouwen was daarom vereist.

Allereerst werd in april 1999 een voorlichtingsfolder, 'Vleermuizen onder Dak' geschreven. Behalve algemene informatie over vleermuizen en de rol van kerkzolders, wordt hierin specifiek ingegaan op de doelstelling van het project en de beoogde werkwijze. Daarnaast bevat de folder alvast enkele adviezen voor het verbeteren van de toegankelijkheid van zolders en torens.

De Stichting Monumentenwacht Gelderland leverde een lijst met namen en adressen van potentieel interessante objecten in Nijmegen en omgeving. In

In kerkzolderluiken kunnen drie- of vierpasjes worden gezaagd, die als toegang voor vleermuizen kunnen dienen. In veel kerken zijn deze openingen afgesloten met rastergaas. Door het onderste deel van het gaas te verwijderen, ontstaat een toegangsopening waar duiven en kauwen niet, maar vleermuizen wel doorheen kunnen. *Tekening Herman Limpens*

De aanwezigheid van vleermuizen in een kerk wordt vaak verraden door sporen, zoals deze groot-oormest. De foto werd gemaakt in de toren van de NH kerk in Bergharen. Foto: Ben Verboom

mei 1999 kregen circa 50 eigenaren en beheerders van kerken, kastelen en kloosters de folder en een brief toegestuurd, waarin werd gevraagd of zij bereid waren een inspectie te laten uitvoeren, en of zij, zo nodig en op kosten van de provincie, de toegankelijkheid voor vleermuizen door een erkende aannemer wilden laten verbeteren. Via een bijgevoegd antwoordformulier konden men reageren. Ook kon worden aangegeven met wie een eventuele afspraak gemaakt moest worden.

Slechts 15 van de aangeschrevenen reageerden binnen vier weken. Een belangrijk deel van de brieven kwam bovendien als onbestelbaar terug. De objecten hadden vaak geen brievenbus en/of de objectadressen kwamen niet overeen met de adressen van de verantwoordelijke beheerders of eigenaars. Degenen die wel reageerden stonden overwegend positief tegenover de inspectie. Twee reacties gaven aan dat men op voorhand niet wilde meewerken.

Vanaf juni werd getracht telefonisch contact te zoeken met diegenen die niet gereageerd hadden. Zodoende kon het aantal te inspecteren objecten worden uitgebreid tot 30. Daarnaast werden op de bonnefooi nog enkele objecten 'ontdekt', waardoor het uiteindelijke aantal objecten op 34 uitkwam.

Inspecties

Van juni tot september 1999 werden 25 kerken, 4 kastelen, 4 kloosters en een basisschool geïnspecteerd.

Doelstellingen waren:

- het vaststellen van de aan- of afwezigheid van vleermuizen dan wel sporen van recente bewoning door vleermuizen in de vorm van mest of prooi-resten;
- het vaststellen van de toegankelijkheid van de zolder en/of de toren;
- bij onvoldoende toegankelijkheid, na te gaan welke maatregelen genomen konden worden.

Van elk bezoek werd een rapportage gemaakt.

Slechts driemaal werden daadwerkelijk vleermuizen gezien (alle bruine groot-oorvleermuizen) en eenmaal gehoord (tabel 1). In 20 objecten werd mest van vleermuizen gevonden, waarvan het merendeel afkomstig was van grootoorvleermuizen. In vijf gevallen ging het om oude mest, ten teken dat hier ooit vleermuizen leefden. Aanwijzingen voor de aanwezigheid van grijze grootoorvleermuizen of vale vleermuizen waren er niet.

De toegankelijkheid voor vleermuizen van de objecten viel tegen (tabel 1). In bijna de helft van de objecten was überhaupt geen toegang voor vleermuizen te vinden, terwijl de toegankelijkheid in een derde van de gevallen onvoldoende was. De mogelijkheden om iets aan de situatie te doen werden meestal al tijdens het bezoek besproken. Slechts acht maal concludeerden we dat vleermuizen gemakkelijk naar binnen konden.

Tabel 1. Overzicht van de aanwezigheid van (recente sporen van) vleermuizen, de toegankelijkheid en het aantal onderzochte objecten waarvoor maatregelen zijn geadviseerd. De kolom 'torens' heeft betrekking op losstaande torens of torens waarvan de eigenaar een andere is dan die van de kerk.

	kerken	zolder ± toren(spits) kastelen/landhuizen	torens zolder	zolders van schoolgebouw	totaal
onderzocht	25	4	4	1	34
vleermuizen	2	1	1 (geluid)	0	4
sporen:					
verse mest					
grootoorvleermuis	11	3	1	0	15
alleen oude mest					
grootoorvleermuis	4	1	0	0	5
verse mest andere soorten	4	0	0	0	4
alleen oude mest					
andere soorten	2	0	0	0	2
object goed toegankelijk	6	2	0	0	8
toegankelijkheid onvoldoende	9	0	2	0	11
geen toegang gevonden	10	2	2	1	15
maatregelen geadviseerd	24	3	3	1	31

Adviezen

In november 1999 kregen alle betrokkenen het verslag van ons bezoek aan hun gebouw toegestuurd. Dit verslag vermeldde:

- algemene gegevens: datum, degene die de inspectie uitvoerde, de contactpersoon, beschrijving van het object;
- of het object recent werd bewoond door vleermuizen;
- hoe het stond met de toegankelijkheid voor vleermuizen;
- een eventueel advies om de toegankelijkheid te verbeteren.

Bij het verslag zat een brief met het verzoek de voorgestelde aanpassingen te laten uitvoeren. Ook voor enkele goed toegankelijke objecten werd geadviseerd de toegang voor vleermuizen te vervangen door duurzamer oplossingen. Een tekening van de voorgestelde aanpassing werd mee gestuurd. Ook indien maatregelen niet nodig waren (dit was drie maal het geval) kreeg men hiervan bericht.

Bij het merendeel van de objecten werd geadviseerd een of meer van de volgende aanpassingen te laten uitvoeren:

- het (gedeeltelijk) verwijderen van gaas,

plexiglas of hout voor drie- of vierpasjes, galmgaten of ontluchtingsgaten (acht objecten);

- het vervangen van een deel van het gaas voor de galmgaten of andere openingen door horizontale houten lamellen (negen objecten; zie foto);
- het maken van vierpasjes in houten zolderluiken (één object; zie figuur 4);
- het aanbrengen van een overkapte 'brievenbus' in een houten zolderluik (één object).

Eenmaal werd geadviseerd de galmplanken te vervangen. Voor weer een ander object werd, in overleg met de betreffende eigenaar, de volgende oplossing bedacht: het plaatsen van houten klossen in de stijergaten, met een toegangsopening voor vleermuizen aan de bovenzijde van de klossen.

In alle gevallen werd uitgegaan van openingen van ongeveer 5 cm, opdat vleermuizen wel, maar duiven en kauwen niet naar binnen kunnen.

Bordje

Aan alle aangeschrevenen werd tenslotte gevraagd om, na uitvoering van de

aanpassing, een speciaal vervaardigd bordje in hun gebouw op te (laten) hangen waarop aangegeven staat dat (de zolder of toren van) het gebouw toegankelijk is voor vleermuizen (figuur 4). We hopen hiermee te voorkomen dat het belang van de zolder of toren voor vleermuizen vergeten wordt wanneer de kerk van kosten of bestuur wisselt.

Uitvoering

In de winter van 2000 werden eigenaren en beheerders van 31 objecten gebeld met het verzoek de geadviseerde aanpassingen te laten uitvoeren. Hiertoe hadden wij een aannemer uit Groesbeek benaderd., die in de streek een goede naam heeft en waarvan een van de medewerkers geregeld betrokken was geweest bij het plaatsen van kerkuilenkasten in kerktorens, en die erg positief stond tegenover het project. Hij werd onze contactpersoon.

De telefonische reacties varieerden sterk. Meestal werd ons gevraagd terug te bellen nadat er overleg binnen het kerkbestuur had plaatsgevonden. In 14 gevallen werd ingestemd met de geadviseerde maatregelen (tabel 2). Driemaal ging het om kleine ingrepen die door de kosten zelf werden uitgevoerd. De aannemer zorgde voor de aanpassingen in de overige objecten.

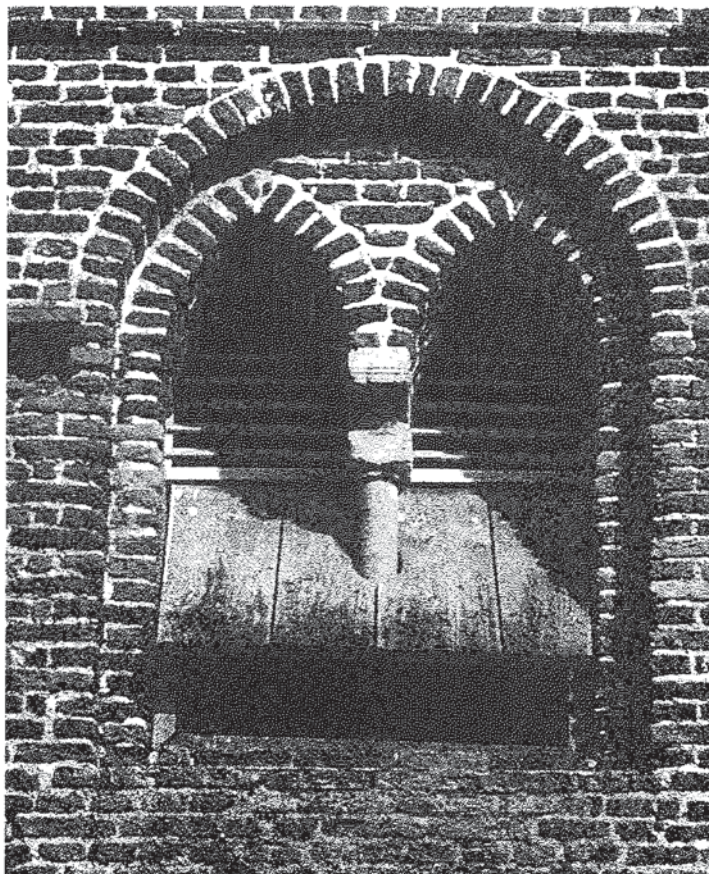
Acht maal werd door het kerkbestuur of de eigenaar geen toestemming gegeven, meestal zonder duidelijke reden. Men wilde gewoon geen vleermuizen. Soms gaf men aan bang te zijn voor vliegen of vogels, ondanks onze expliciete geruststellingen vooraf. Eenmaal kregen we te horen dat een opening tussen de zolder en de toren niet was toegestaan in verband met de brandveiligheid.

In vier gevallen werd gevraagd in het voorjaar van 2001 terug te bellen. Voor een van deze objecten werd alsnog ingestemd met aanpassingen. Het totale aantal aangepaste objecten kwam hiermee op 15.

Bij de overige objecten waren maatregelen niet nodig (voldoende toegankelijk) of gewenst of konden om andere redenen niet worden uitgevoerd. Twee objecten bleken bij nader inzien ongeschikt en ook niet geschikt te maken voor bewoning door vleermuizen.

Gemiste kansen

Bij enkele objecten stond men in beginsel positief tegenover het idee vleermuizen in de kerk toe te laten. Toch lukte

De toegankelijkheid voor vleermuizen van kerktorens kan worden verbeterd door gaas voor de galmgaten deels te vervangen door lamellen. Duiven en kauwen kunnen hier niet naar binnen, vleermuizen wel. Foto: Ben verboom

het niet tijdens de duur van het project aanpassingen te laten uitvoeren.

Redenen hiervoor waren:

- een steenmarter die eerst verwijderd diende te worden;
- men wilde eerst duidelijkheid over een aanstaande restauratie;
- men was van plan een kerkuilenkast te plaatsen op dezelfde plek als het geplande invlieggat van de vleermuizen.

Ook kwam het voor dat een kosten of lid van het kerkbestuur aanvankelijk

Tabel 2. Overzicht van de uitgevoerde maatregelen in 2000 en 2001.

Actie	aantal objecten
maatregelen	
- door aannemer	12
- door eigenaar/kosten uitgevoerd	3
geen maatregelen	
- actie niet nodig	3
- actie niet gewenst	8
- voorstel afgekeurd door kerkbestuur/eigenaar	8
totaal	34

De zolder en toren van dit gebouw zijn toegankelijk voor vleermuizen

Deze bijzondere en bedreigde dieren verdienen onze steun!

Informatie tel: 026-3599542

Provincie Gelderland & Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming

Bij kerken waar aanpassingen waren gedaan werd dit bordje opgehangen. *Tekening: Herman Limpens*

positief was over vleermuizen in de kerk, maar dat uiteindelijk toch door het kerkbestuur anders werd beslist. De angst voor vogels bleek soms diep te zitten. Enkele zeer kansrijke objecten bleven hierdoor slecht toegankelijk of zelfs ontoegankelijk voor vleermuizen. Voorbeelden zijn kerken in de Horst bij Groesbeek, in Hernen en in Heiliglandstichting. De omgeving van deze objecten is dusdanig gevarieerd en geschikt als foerageergebied voor vleermuizen, dat juist hier de vestiging van soorten, zoals de vale vleermuis en de grijze grootoorvleermuis, mogelijk lijkt.

Voor enkele objecten geldt overigens, dat er mogelijk in de nabije toekomst toch iets aan de toegankelijkheid gedaan kan worden. Hier zal de Vleermuiswerkgroep Gelderland (VleGel) of de VZZ de vinger aan de pols houden.

Hebben de aanpassingen effect?

De vraag, of de aanpassingen effect sorteerden, is nog niet te beantwoorden. In de zomer van 2001 vond een eerste inventarisatie plaats in de 14 in 2000 aangepaste objecten (Mertens, in voorbereiding). Aangezien er tussen aanpassing en inventarisatie slechts één winter zat, is de kans op nieuwe vestigingen van vleermuizen in zo'n eerste jaar natuurlijk erg klein. Werkelijke effecten zijn pas na enkele jaren te verwachten. In een kerk in Ooy, waar in 1999 twee bruine grootoorvleermuizen werden gezien, werd in 2001 bij een invliegopening, die in het kader van dit project

gecreëerd was, veel mest gevonden. Blijkbaar was de nieuwe opening snel door de vleermuizen gevonden en in gebruik genomen.

Succesvol?

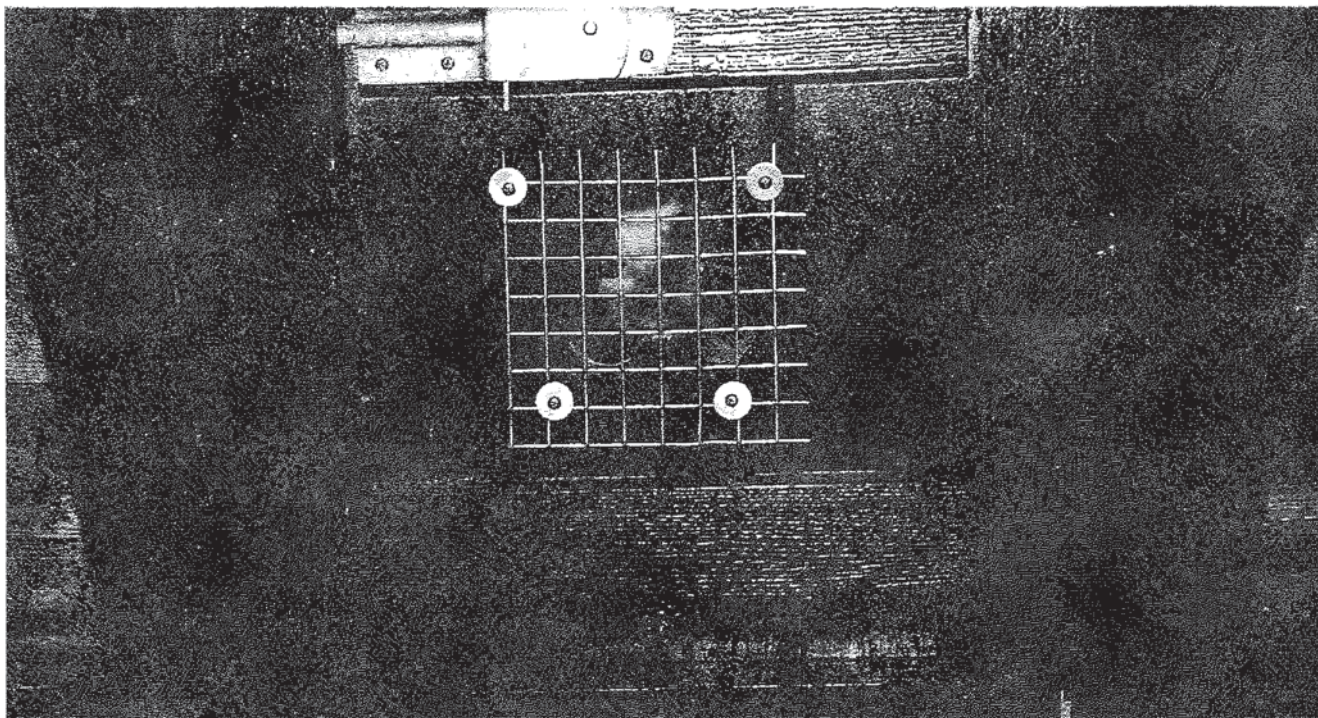
Bijna de helft (44%) van het aantal geïnspiceerde objecten werd aangepast en is nu voor vleermuizen goed toegankelijk. Drie andere objecten waren al voldoende toegankelijk, waardoor het totaal aantal goed toegankelijke objecten op 18 (53%) komt.

Als je aan zo'n project begint, denk je met gemak vele kerken toegankelijk te kunnen maken. Technisch zijn er ook weinig problemen. Het overtuigen van de kerkbesturen blijkt nogal eens moeilijk. Weliswaar is de populariteit van vleermuizen stijgende, hun onbekendheid maakt hen in veel gevallen nog steeds onbemind. Dat vleermuizen (vrijwel) nooit tot overlast leiden, kan men, als gevolg van de problemen die vogels in het verleden veroorzaakten, soms moeilijk geloven.

Een soortgelijk project in Noord-Limburg scoorde overigens wel beter. Van de 26 aangeschreven kerkbesturen waren er 19 bereid iets aan de toegankelijkheid te laten doen (Stichting IKL, 1999).

Lessen voor de toekomst

In dit proefproject hebben we uitgebreid kennis kunnen maken met hindernissen op het vlak van de communicatie en overtuiging. Behalve dat we nu beter weten welke technische aanpassingen mogelijk zijn, weten we daardoor ook

dat we de technische uitvoering in vervolgproujecten met intensievere voorlichting moeten voorbereiden.

We verwachten dat de vrees van kerkbesturen om vleermuizen in de kerk toe te laten, langzamerhand zal verminderen. Publiciteit, gebaseerd op positieve ervaringen uit projecten als dit, zal zeker helpen het vertrouwen van potentiële deelnemers te winnen. Te denken valt aan artikelen in kerkelijk tijdschriften, nog voordat het project van start gaat. Daarnaast kunnen vooral regionale media (dagbladen, radio, televisie) een cruciale rol spelen. Onlangs is een persbericht verspreid over het project bij Nijmegen. Radio Gelderland toonde direct interesse en zond een reportage uit over een bezoek aan een van de aangepaste kerken.

Verder kan er in de organisatie het een en ander worden verbeterd. Zo had de timing van de eerste brief (vlak voor de zomervakantie) beter gekund. Ook is het belangrijk direct de verantwoordelijke personen aan te schrijven. En om de terughoudendheid voor ingrepen weg te nemen, hadden we wellicht de informatiefolder concreter moeten maken, met voorbeelden van mogelijke aanpassingen.

Het werken aan zo'n project, in samenwerking met verschillende instanties en organisaties, is in feite een prachtige vorm van actieve voorlichting. Wanneer wij steeds weer laten zien dat we het verbeteren van kerkzolders heel serieus aanpakken, zal de bereidheid om mee te werken zeker groeien. Hopelijk groeien de vleermuispopulaties dan ook.

Om vogels buiten te houden, zijn drie- en vierpasjes in het verleden vaak afgesloten door rastergaas. De maaswijdte is doorgaans te klein om vleermuizen binnen te laten. Foto: Ben Verboom

Literatuur

- Dijkstra, V.A.A., L.S.G.M. Verheggen, H.J.G.A. Limpens, E.A. Jansen & N. Hooegeveen, 1999. Vleermuizen in Gelderland; naar een actieplan voor aandachtsoorten. Provincie Gelderland, Arnhem / Stichting Vleermuisbureau, Geleen.
- Hooegeveen, N. & L.S.G.M. Verheggen, 1997. Vleermuizen kunnen weer naar de kerk. Zoogdier 8(4): 7-11.
- Limpens, H.J.G.A. & B. Verboom, 1999. Vleermuizen onder dak. Een vooronderzoek in het Rijk van Nijmegen. Rapport nr. 1999.09. VZZ, Arnhem.
- Limpens, H.J.G.A. & B. Verboom, 2000. Meetnet Vleermuiszomerkolonies. Deel 2: Kerkzoldertellingen als methode voor het monitoren van vleermuispopulaties; mogelijkheden en beperkingen. Rapport nr. 2000.06. VZZ, Arnhem.
- Mertens, F. (in voorbereiding). Vleermuizen onder dak. Monitoring van vleermuizen in het Rijk van Nijmegen. Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming, Arnhem.
- Stichting IKL, 1999. Voortgangsrapportage vleermuizen op kerkzolders Oostelijke Maasoever in Noord-Limburg. Stichting IKL, Roermond.
- Verboom, B., 2000. Vleermuizen onder dak. Deel 2: Eindrapportage. Rapport nr. 2000.09 van de Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming, Arnhem.

Ben Verboom, Herman Limpens & Frank Mertens. Meidoornhaag 17, 3956 GN, Leersum.

IT FRYSKE GEA EN MOLLEN. ERVARINGEN MET DRIE JAAR GÉÉN MOLLEN VANGEN

Sietske Rintjema

Bij de Friese vereniging voor natuurbescherming, It Fryske Gea, is in de periode van 1998 tot en met 2000 geëxperimenteerd met het niet vangen van mollen. Het experiment vond plaats in het natuurreservaat de Alde Feanen, een circa 2.500 hectare groot laagveenmoeras, dat ligt tussen Earnewâld (Eernewoude), Grou (Grouw) en Warten (Wartena) in Fryslân (Friesland).

Het reservaat bestaat uit verschillende terreintypen, met name open water, riet en natte ruigte, moerasbos, nat schraalgrasland en weidevogelgrasland. Het wordt als natuurgebied internationaal erkend als 'Wetland' en is aangemeld voor de Habitatrichtlijn. Bijzondere planten en dieren die er voorkomen: gewone dotterbloem, veenmosorchis, purperreiger, zwarte stern, baardmannetje, roerdomp, groene glazenmaker en de noordse woelmuis.

In de door It Fryske Gea zelf beheerde

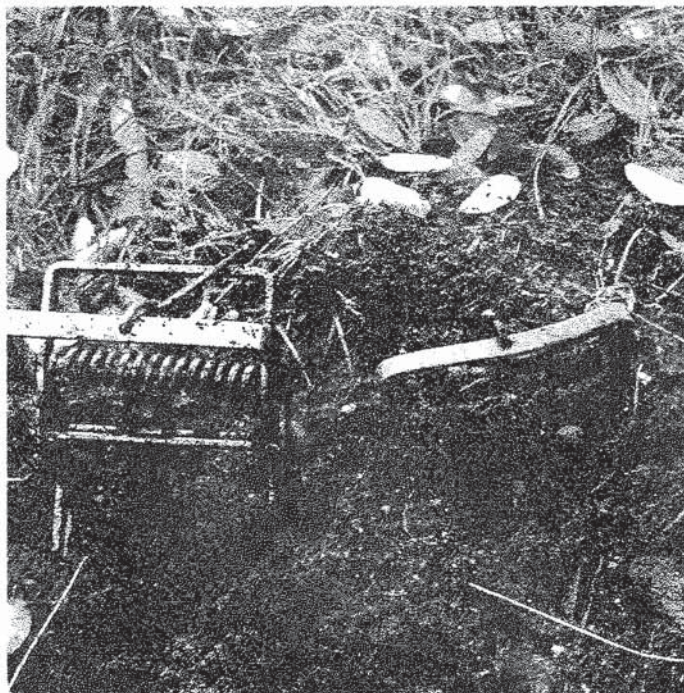
delen worden nooit mollen gevangen. Drie jaar geleden is met de pachters afgesproken dat zij dit ook op de door hen gepachte graslanden niet meer zouden doen. Concrete feiten en resultaten van het mollengedoogbeleid zijn er in de genoemde periode niet verzameld. Er is namelijk geen onderzoek gedaan naar de effecten van dit beleid. Wat er wél is zijn de ervaringen van pachters, inventarisatievrijwilligers en van de eigenaar en beheerder van het natuurreservaat, It Fryske Gea. Deze ervaringen zijn mondeling doorgegeven en geven hoogstwaarschijnlijk een nogal subjectief beeld. Toch lijkt het belangrijk ze in hoofdlijnen te noteren. Mogelijk biedt zo'n overzicht inspiratie of aanknopingspunten voor toekomstig onderzoek naar mollen en mollenbestrijding.

Natuurbeheerder

Het niet vangen van mollen in de periode 1998-2000 leidde duidelijk zichtbaar tot een toename van het aantal mollen. De toename van mollen leek op haar beurt een positief effect op de natuur te hebben. Direct doordat de mollen als voedsel worden gebruikt door diverse soorten predatoren. Hiervan zijn onder andere de bruine kiekendief en de boommarter interessant voor het natuurbeheer.

Indirect was er een positief effect doordat er in de graslanden een microreliëf ontstaat door de molshopen en rillen, waardoor er binnen een grasland meer

Een veelgebruikt type mollenklem. De klem rechts staat op scherp. Foto Alice Pillot

Aarde uit een molshoop kan in kuilvoer terecht-
komen. Dat is vooral voor paarden een probleem. Foto
Rollin Verlinde

variatie in plantengroei en insectenleven mogelijk is. Een mogelijk, maar niet onderzocht négatief effect van een toenemend aantal mollen is het feit dat mollen flinke hoeveelheden wormen en ander bodemleven verorberen. Voedselvoorraad en voedselbereikbaarheid vormen tegenwoordig een groot probleem voor (jonge) weidevogels. Het is dus de vraag of een toenemend aantal mollen wellicht ook een negatief effect heeft op de populatie weidevogels in een gebied. De aantalsontwikkeling van weidevogels is de laatste tientallen jaren vrijwel overal negatief, zo ook in de Alde Feanen. Een directe relatie tussen het toenemend aantal mollen en het afnemend aantal weidevogels is dan ook niet aan te tonen, maar behoort wel tot de mogelijkheden.

Inventarisatievrijwilligers

Van inventarisatievrijwilligers zijn niet zoveel reacties binnengekomen over de toename van mollen in de Alde Feanen. Vrijwilligers die zich bezig houden met roofvogels (WRN) lieten

desgevraagd wel weten dat het waarschijnlijk is dat buizerds, bruine kiekendieven, torenvalken en (kerk)uilen bij een goed mollenaanbod ook meer mollen eten. Dit geldt natuurlijk ook voor andere eters van kleine zoogdieren, zoals vossen, bunzingen, hermelijnen, wezels, boom- en steenmarters. Het is daarnaast echter wel zo dat predatoren binnen het voedselaanbod keuzes maken wanneer er een groot aanbod is van meerdere prooidieren. In de Alde Feanen is dit bijvoorbeeld zo met de Muskusrat. Uit prooidieronderzoek bij buizerd en ruine kiekendief in het lage midden van Fryslân is de afgelopen jaren wel waargenomen dat het aandeel muskusratten in het voedselpakket hier hoog is.

Feit blijft dat voor een soort als de buizerd mollen uitstekende prooien vormen (aan massa).

Tot slot moeten we niet vergeten dat ook soorten als blauwe reiger en roer-

De pachters van It Fryske Gea hebben toch veel bezwaren tegen het ongemoeid laten van mollen op hun land. Foto: Rollin Verlinde

domp graag kleine zoogdieren zoals mollen verschalken, bijvoorbeeld bij gebrek aan beter of in winterse omstandigheden.

Uit een overzicht van de trends in de Takkeling (Bijlsma, 2001) blijkt dat de havik nauwelijks mol op het menu heeft staan (slechts 1 waarneming in Groningen in 2000). De buizerd daarentegen verschalkte van de 330 onderzochte prooiresten uit Fryslân maar liefst 49 mollen (bijna 15%).

Landelijk is dit getal 242 mollen op 1473 prooiresten (ruim 16%), hetgeen aangeeft dat de buizerd in Fryslân niet bijzonder veel meer mollen eet dan gemiddeld in Nederland. Drenthe (bijna 19%), Fryslân (bijna 15%), Groningen (ruim 20%), Overijssel (30%) en Flevoland (bijna 36%) scoren echter hoog wat betreft het aandeel mollen in het voedsel van de buizerd, terwijl de mol in de andere provincies een veel

minder belangrijke tot bijna geen rol speelt als prooidier voor de buizerd.

Pachters

De pachters waren vrijwel unaniem ontevreden over het verbod op het vangen van mollen in Fryske Gea-graslanden.

Bij het maken van hooi is er nauwelijks sprake van een probleem. Tijdens het schudden wordt het zand van de bulten en rillen immers wel uit het hooi geschud. Toch worden de mollenbulten en rillen in hooiland door de pachters over het algemeen niet gewaardeerd, aangezien de kans op schade aan machines en tractoren, met name maaimachines en schudders, hier toeneemt. Bovendien is het aannemelijk dat er in de genoemde periode meer of sneller slijtage is opgetreden aan deze machines, door de schurende werking van het zand.

Hooi wordt er echter tegenwoordig door boeren maar weinig meer gemaakt. Meestal maakt men van het gemaaide gras kuil. Soms ook gaat het

gewas naar de grasdrogerij, waar er brokken van worden gemaakt. In dergelijke producten blijft het zand van de mollenbulten en rillen zitten. De dieren die de producten eten kunnen hier erg ziek van worden. In de drie jaren dat It Fryske Gea de mollen met rust liet in de Alde Feanen zijn er twee gevallen van zandkoliek gemeld, die een relatie hadden met de mollenbulten in Fryske Gea-terrein. Vooral paarden zijn erg gevoelig voor zandkoliek en kunnen er zelfs aan doodgaan. Dit is in de Alde Feanen gelukkig niet gebeurd.

Niet alleen bij het maaien, maar ook bij het weiden van vee zorgt een toenemend aantal mollen, molshopen en -rillen voor meer risico's. De kans dat een rund, schaap of paard een poot breekt neemt immers waarschijnlijk toe. Gelukkig zijn er uit de drie proefjaren geen botbreuken bij vee door molshopen en -rillen bekend uit de Alde Feanen.

Tot slot is het een feit dat mollen veelal de drogere, dus hogergelegen en vaak zandige terreindelen opzoeken en omwoelen. Op deze plekken is de kans groot dat bij bodemverstoring (akker-) distels verschijnen en toenemen. Zo ontstaan door de aanwezigheid van veel mollen regelmatig hardnekkige distelhaarden in de drogere terreindelen, die lastig te bestrijden zijn wanneer, zoals natuurbeschermingsorganisaties vanzelfsprekend voorschrijven, geen chemische bestrijdingsmiddelen mogen worden gebruikt.

Conclusie

Het feit dat vrijwel alle pachters negatief waren over het mollengedooogexperiment is voor It Fryske Gea een belangrijk signaal dat serieus genomen wordt. Voor het beheer van natuurterreinen ben je als natuurbeheerinstantie deels afhankelijk van pachters. Dit geldt met name voor de minder natte en kwetsbare graslanden. Vaak zijn dit behoorlijk grote oppervlakten die It Fryske Gea met haar beperkte mankracht en materieel niet zelf kan beheeren. Een goede verstandhouding met de pachters is dan ook zeer belangrijk om het gewenste natuurbeheer uit te kunnen voeren en leidt bovendien indirect ook tot meer begrip in de streek voor natuur(-beheer).

Tot slot vindt It Fryske Gea het natuurlijk betreuenswaardig als er huisdieren, ook de voor het beheer vaak nood-

zakelijke grazers, door het eten van voedsel met zand ziek worden of zelfs dood gaan. Dit moet natuurlijk ten allen tijde worden voorkomen.

Al het bovenstaande in overweging nemende is eind 2000 door It Fryske Gea besloten te stoppen met het mollengedooogbeleid. Districthoofd Nico Minnema zegt hierover: "Ook al ben ik nog van mening dat je ze eigenlijk niet moet vangen, geeft het toch teveel praktische bezwaren waarmee we op een andere manier weer in de problemen komen"

Vanaf 2001 mogen mollen dan ook gedurende het gehele zomerseizoen weer worden gevangen in de verpachte terreinen. Dit gebeurt met mollenklemmen, meestal door professionele mollenvaarders. Tijdens het broedseizoen en in de winterperiode (in verband met ganzen en andere trekvogels) worden de mollen wel met rust gelaten. In de niet verpachte Fryske Gea-terreinen in de Alde Feanen worden, zoals eerder al gezegd, nog steeds nooit mollen gevangen.

Met dank aan N. Minnema (districthoofd Midden Fryslân It Fryske Gea) en R. Kleefstra (districtcoördinator SOVON-Fryslân en broedvogelonderzoeker in Midden Fryslân)

Literatuur

Bijlsma, R.G., 2001. Trends en broedresultaten van roofvogels in Nederland in 2000. De Takkeling, negende jaargang (2001) nummer 1, p. 12 t/m 52.

Sietske Rintjima

It Fryske Gea, afdeling Planning en Onderzoek, Postbus 3, 9244 ZN Beetsterzwaag

ALL THAT REMAINS: BIJ DE DOOD VAN EEN REEKALF

Rob G. Bijlsma

Waar blijven zoogdieren die een natuurlijke dood sterven, althans niet gepredeerd worden? Zelfs mensen die vele jaren full time in het veld rondlopen, valt het op dat slechts af en toe een dood dier aangetroffen wordt. Eén van de oorzaken zou wel eens kunnen liggen in de manier waarop de 'natuurlijke opruimingsdienst' werkt.

In de vierkante kilometer (atlasblok 16-27-25) rond mijn woonplaats Bokkenleegte op Landgoed Berkenheuvel in West-Drenthe, een gemengd bos in handen van Vereniging Natuurmonumenten, vond ik tussen januari 1991 en juli 2001 de resten van 17 reeën. Hoewel in de aangrenzende gebieden reeën worden bejaagd, en de Berkenheuvelse reeën een aanzienlijk risico lopen daar te worden afgeschoten (een deel van hun foerageergebied ligt immers buiten de bescherming van Berkenheuvel), sterven veel

reeën in dit gebied toch een natuurlijke dood. Het komt echter niet vaak voor dat je daar getuige van kunt zijn.

Gefiep

Op 20 juli 2001 klonk er om half zes in de ochtend een doordringend gefiep vanuit het beukenbos van de Bokkenleegte, het kenmerkende geluid van een kalf maar harder en meer gestresst. Omdat het geluid zich niet verplaatste en in volume zelfs nog toenam, ging ik poolshoogte nemen. Bij mijn komst vluchtte een ree weg bij een bewegingloos liggend kalf. Het beestje lag open en bloot op dor blad in een beu-

Net als dit bokje gaat elke ree ooit dood. Maar waarom worden er maar zo weinig dode reeën gevonden? Foto: Jasja Dekker

Binnen een week was het hele kalf opgenomen in de natuurlijke kringloop. Foto: Rob Bijlsma

kenbos zonder ondergroei; de dichtstbijzijnde dekking was op minder dan tien meter aanwezig in de vorm van braamstruweel en opslag van Amerikaanse vogelkers, lijsterbes en zomereik. De poten waren gestrekt en kop en nek lagen plat op de grond (zie foto). Het kalf deed geen pogingen de kop op te tillen, laat staan te vluchten. Wel hield hij op met roepen. Ik schatte zijn leeftijd op zeven tot acht weken, indachtig de spaarzame vlekking op het achterlijf en de periode waarin reegeten in 2001 voor het eerst met pasgeboren kalven rond mijn huis opdoken (23 mei-6 juni). Ik kon geen kwetsuren aan het beestje ontdekken, noch sporen van diarree (anus schoon) of vermagering. Toch was het kalf niet in staat op te staan; de enige bewegingen bestonden uit krabben met een achterpoot en het draaien van ogen en oren. Vliegen waren afwezig. In deze situatie was 's avonds geen verandering opgetreden; het jong lag stil op dezelfde plek en de geit stond op afstand te kijken.

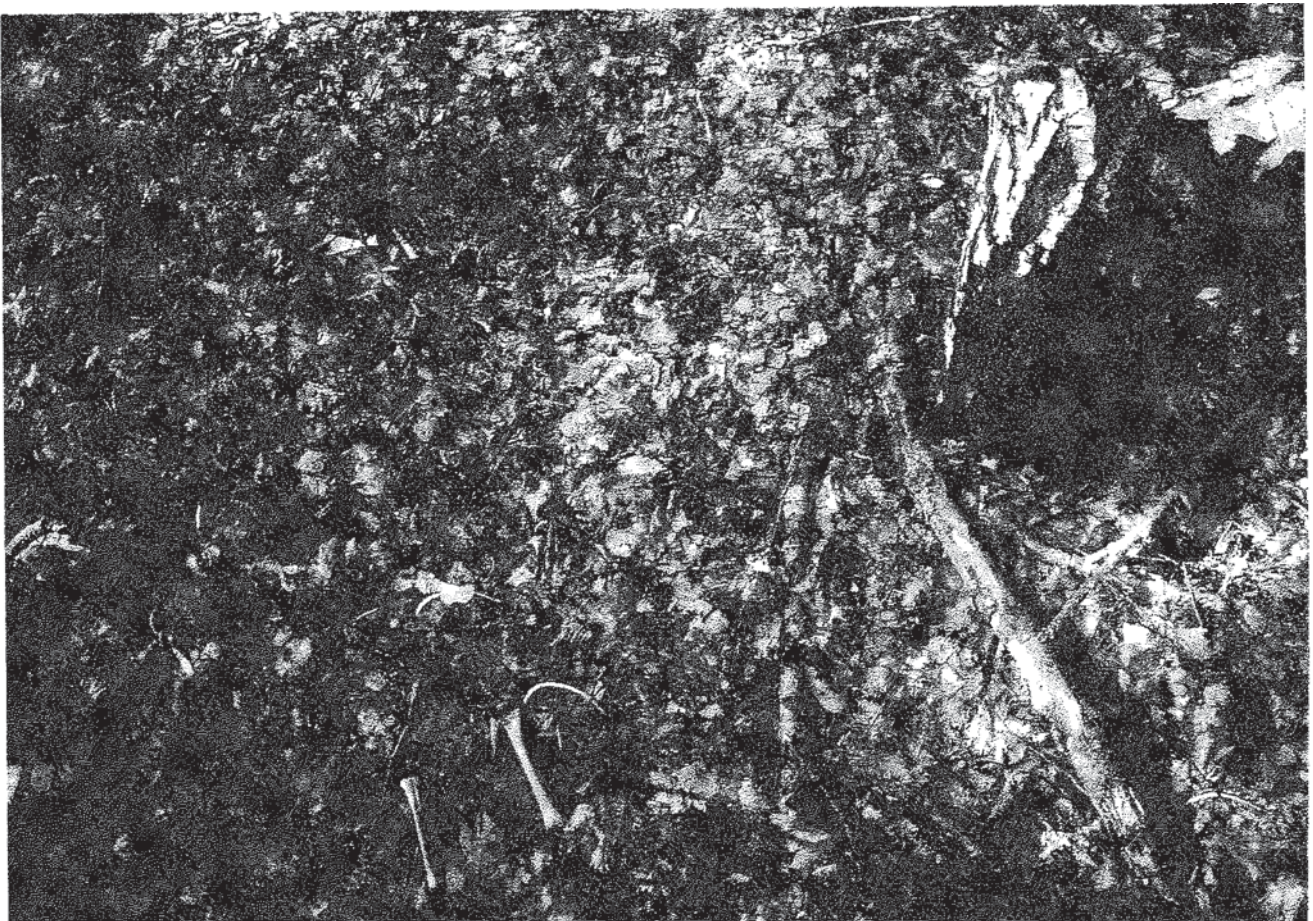
Opruimdienst

In de vroege ochtend van 21 juli was de geit afwezig. Het jong leefde nog, zijn ogen waren open en de oren bewogen licht. Op zijn neusgaten zaten aasvliegen, maar eieren kon ik nog niet ontdekken. Zijn buik voelde koeler aan dan het geval was op 20 juli. Om 14.10 uur zat er nog maar weinig beweging in; het aantal vliegen begon sterk toe te nemen.

Om 16.15 uur hadden de aasvliegen veel eieren op de neusgaten van het nog levende jong afgezet; ook elders op het lichaam waren aasvliegen druk bezig geschikte eiafzetplekken te lokaliseren. Om 18.00 uur trof ik het jong dood aan. Op neus en ogen zaten dikke pakketten vliegeneieren.

Op 22-24 juli was een honderdtal aasvliegen (met goudglanzend abdomen) bezig eieren af te zetten op flank en onderbuik. De eipakketten kleefden als dikke gele klompen op de vacht. Ook zag ik diverse aaskevers *Necrophorus investigator* en enkele stinkende kortschildkevers *Staphylinus olens* op en naast het kadaver. De vacht was enigszins losgewoeld en onder het kadaver waren volop activiteiten gezien de gestage verzakking van het lijk. Hier was duidelijk een wedloop gaande tussen verschillende opruimers van aas. De stank had inmiddels kosmische proporties bereikt.

Op 26-27 juli was het reekalf nauwelijks meer als zodanig herkenbaar. Het was verworpen tot een krioelende massa maden, die met duizenden het kadaver bedekten waaruit alleen nog de poten staken. De vacht was losgepluist, het vel stak er hier en daar vochtig glanzend tussendoor. De madenmassa was zo dik dat ze pakketgewijs naar beneden rolden. In deze hectische massa renden meerdere kortschildkevers rond.

Ten slotte bleven er ter plaatse slechts enkele botten over. Foto: Rob Bijlsma

Op 28 juli resteerde van het reekalf alleen nog een skelet met enkele ingedroogde, keihard geworden en zwart verkleurde vachtresten. Het was half weggewerkt in de grond, een memento mori van de doodgravers. Op 5 augustus waren daarvan uitsluitend enkele ribben en pluiz van de vacht overgebleven. Zonder kennis van de exacte locatie van deze sterfplek zou je makkelijk aan de restanten voorbij kunnen struinen zonder ze op te merken. Een paar weken later, vanaf 20 augustus, lagen de onderkaken (lengte kiezenrij 41,2 milimeter), een tiental ribben, delen van het loopbeen, rugwervels en beide schouderbladen open en bloot op de bosgrond (zie foto), verspreid over een oppervlak van 1.1 x 1.8 meter. Van de bovenschedel ontbrak ieder spoor.

Bevindingen

Deze waarnemingen leverden enkele interessante bevindingen op. In de eerste plaats blijkt een toch vrij groot kadaver (6-7 kilo) binnen een week volledig te zijn gerecycled, mogelijk bespoedigd door temperaturen van 20-30 graden Celcius. In de tweede plaats waren uitsluitend insecten verantwoordelijk voor dit recycle-proces. Grotere aaseters als

vos, das en egel, alle voorkomend in het betreffende km-hok, werden niet bij het lijk aangetroffen. Dat had ik ook niet verwacht. Voor deze soorten was op dat moment meer dan voldoende levend voedsel aanwezig, zeker gezien de dit jaar hoge dichtheid van bosmuis en rosse woelmuis en het uitbundige insectenaanbod. In de derde plaats viel het niet mee de restanten van het reekalf een week na zijn dood terug te vinden. Een deel van het skelet was in de bodem verdwenen, en de rest was deels aan het zicht onttrokken door bladeren. Pas na enkele weken nam het aantal zichtbare botten toe, zij het verspreid over een groter oppervlak. Dat verklaart waarschijnlijk ook waarom het zo moeilijk is kadavers of restanten van dode dieren in het bos te vinden. Zelfs na tienduizenden uren veldwerk is het verbazingwekkend hoe weinig dode beesten ik in het veld heb aangetroffen, zeker als je weet wat voor een mortuarium het daarbuiten is. De opruimingsdienst is efficiënt georganiseerd, dat moge duidelijk zijn. Stof zijt gij, en tot stof zult gij wederkeren.

Rob G. Bijlsma,
Doldersummerweg 1,
7983 LD Wapse.

ZOOGDIERBESCHERMING EN DE FLORA- EN FAUNAWET

Meta Rijks & Peter Lommerse

Volgens de laatste berichten zal de Flora- en faunawet komend jaar in werking treden. Nu is dit al sinds de behandeling van de wet in de Tweede Kamer in 1998 meerdere keren gezegd, maar inmiddels lijken alle voorbereidingen zo ver gevorderd dat het zeer waarschijnlijk wel gaat lukken.

De Flora- en faunawet is bedoeld om de bescherming van (in het wild levende) planten- en diersoorten in één wet te bundelen. Dit in tegenstelling tot de situatie nu waar deze bescherming verspreid is over onder andere de Jachtwet, de Vogelwet, de Nuttige Dierenwet, en een deel van de Natuurbeschermingswet. Wetten die dan ook (deels) door de Flora- en faunawet zullen worden vervangen.

Raamwet

Om te beginnen is het een zogeheten raamwet. Dat betekent dat onderwerpen via Algemene Maatregelen van Bestuur (AmvB's), Ministeriële Regelingen, en bij deze wet zelfs via Provinciale Verordeningen nader ingevuld worden. Hierdoor is het mogelijk om onderdelen in de toekomst aan te passen zonder dat er een wetswijziging, een lange en ingewikkelde procedure, nodig is.

Uitgangspunt van de wet is dat alle inheemse zoogdieren, amfibieën, reptielen en de meeste vissoorten beschermd worden, alsmede alle van nature binnen de Europese Unie voorkomende vogelsoorten. Uitzondering hierop zijn de huismuis, bruine rat en zwarte rat. Het is onder de Flora- en faunawet verboden om een tot deze soorten behorend dier te doden, verwonden, vangen, bemachtigen, verontrusten, etcetera. Voor jacht wordt een uitzondering gemaakt, evenals voor beheer en schadebestrijding. In het Besluit aanwijzing dier- en plantensoorten Flora en faunawet (een AMvB) zijn de beschermde plantensoorten vermeld, met de reden van bescherming. Ook in dit besluit genoemd zijn de overige beschermde

diersoorten, waaronder insecten, kreeftachtigen en slakken. Gedomesticeerde dieren vallen niet onder de Flora- en faunawet, maar onder de Gezondheid en Welzijnswet voor Dieren. Zo blijft het mogelijk om bijvoorbeeld tamme konijnen of fretten te houden.

Jacht

De Flora- en faunawet maakt een nadrukkelijk onderscheid tussen 'jacht' en 'het beperken van de stand van een soort' uit oogpunt van beheer en schadebestrijding. Jacht is het 'oogsten uit de natuur', en is toegestaan op zes soorten: haas, konijn, fazant, wilde eend, houtduif, en patrijs. Op de laatste soort wordt de jacht niet geopend zolang deze op de rode lijst staat. De zes soorten waarop gejaagd mag worden heten in de wet 'wild'. Voor deze 'wildsoorten' geldt een deel van de verbodsbepalingen niet, zoals het verbod om dieren te verontrusten of te doden. Bejaging van wildsoorten is overigens alleen mogelijk als de jacht geopend is en dan nog onder aanvullende voorwaarden, zoals nu ook in de Jachtwet geregeld. In beschermde natuurgebieden is de jacht niet geopend; het gaat dan om gebieden die onder de Natuurbeschermingswet zijn aangewezen als (staats-)natuurmonument, wetlands die onder de Ramsarconventie zijn aangemeld en de Speciale Beschermingszones die voor de Vogelrichtlijn of de Habitatrichtlijn zijn aangewezen.

Beheer en schadebeperking

Soorten die niet in hun voortbestaan zijn bedreigd en waarvan bekend is dat zij 'veeluldig belangrijke schade aanrichten' kunnen op een landelijke of pro-

Edelhert in de Oostvaardersplassen. Onder de Flora- en faunawet mag populatiebeheer van deze soort alleen nog plaatsvinden in gebieden groter dan 5000 hectare. Foto: Meta Rijks

vinciale vrijstellingslijst geplaatst worden. Voor deze soorten zijn dan (een deel van) de beschermende bepalingen niet van toepassing. Onder schade wordt verstaan belangrijke schade aan gewassen, vee, bossen, wateren en bedrijfsmatige visserij. De landelijke schadesoorten worden aangewezen in het Besluit beheer en schadebestrijding diersoorten, aangevuld met Provinciale verordeningen voor provinciale schadesoorten die slechts in delen van het land schade aanrichten. Op basis van deze vrijstellingen kan een grondgebruiker de aangewezen soorten (laten) bestrijden. Als landelijke schadesoorten zijn op dit moment aangewezen: mol, konijn en houtduif. In een Ministeriele Regeling wordt nog per soort aangegeven welke handelingen (verjagen of bejagen) zijn toegestaan. De reden dat het konijn en de houtduif, immers wildsoorten, ook als vrijgestelde landelijke schadesoorten zijn aangewezen is dat zij zo ook buiten

het jachtseizoen schade kunnen veroorzaken en dan bestreden mogen worden. Het Besluit beheer en schadebestrijding geldt voor twee jaar, daarna wordt opnieuw beslist over welke soorten op de lijsten moeten voorkomen. Als provinciaal vrijgestelde soorten worden onder meer aangewezen: bosmuis, veldmuis, haas, huismus, ringmus, spreeuw, een aantal ganzensoorten, diverse kraaiachtigen, meerkoet, smient en knobbelswaan. Ook voor deze soorten zal telkens aangegeven worden welke handelingen toegestaan zijn, waarbij ook geldt dat bestrijden niet automatisch betekent dat de soort ook gedood mag worden.

Ontheffing

Naast de algemene vrijstellingslijst bestaat ook de mogelijkheid om met behulp van een meer specifieke ontheffing een soort te bestrijden, bijvoorbeeld verjagen of doden. Het gaat dan vooral om soorten die niet altijd schade veroorzaken en/of soorten die uit oogpunt van populatiebeheer gereguleerd moeten worden. Om in aanmerking te

In geval van schade kan een ontheffing aangevraagd worden om de vos te bejagen. Foto: Jasja Dekker

komen voor een ontheffing is een planmatige aanpak door meerdere (aangrenzende) jachthouders vereist. Jachthouders zijn de mensen die het recht hebben om op een bepaald gebied te jagen, hoewel zij niet zelf jager hoeven te zijn, maar bijvoorbeeld een grondeigenaar of grondgebruiker. Zij moeten zich in een faunabeheereenheid verenigen. Een faunabeheereenheid is dus niet hetzelfde als een wildbeheereenheid (een samenwerkingsverband van jagers). Voor dat hele gebied moet een faunabeheerplan worden opgesteld voor alle soorten waarvoor een ontheffing aangevraagd wordt. Een ontheffing kan verleend worden in het belang van de volksgezondheid, de openbare veiligheid of de veiligheid van het luchtverkeer, ter voorkoming van belangrijke schade aan gewassen, vee, bossen, bedrijfsmatige visserij en wateren en ter voorkoming van schade aan Flora en fauna. Andere bijzondere belangen waarvoor een ontheffing verleend kan worden kunnen in een AMvB worden aangewezen. In het bovengenoemde Besluit beheer en schadebestrijding die-

ren zijn onder andere ontheffingsmogelijkheden opgenomen voor schade aangericht door steenmarters, vossen (bij sierpluimvee) en schade door konijnen aan sportvelden (waar normaal niet geschoten mag worden in verband met veiligheid burgers). Ook kunnen in de ontheffing beperkingen opgenomen worden ten aanzien van de handelingen die toegestaan zijn, de perioden waarbinnen deze mogen plaatsvinden én kunnen deelgebieden uitgesloten worden (bijv. een rustgebied of een speciale beschermingszone onder de Vogelrichtlijn). Voor edelherten, damherten, reeën en wilde zwijnen geldt, als het om populatiebeheer gaat (en dus niet schadebestrijding), een extra bepaling: zij mogen alleen worden gedood op terreinen waarvoor een faunabeheerplan bestaat dat tenminste 5000 hectare bestrijkt. Tenslotte kunnen de gedeputeerde staten van provincies bepalen dat de stand van bepaalde schadelijke diersoorten moet worden beperkt. Dat kunnen inheemse diersoorten zijn, maar ook

exoten, zoals muskusratten, verwilderde dieren, zoals katten en duiven, of meeuwenkolonies. Zij kunnen voor de uitvoering ook (categorieën van) personen aanwijzen, en kunnen zelfs bepalen dat de handelingen die dan moeten worden verricht kunnen plaatsvinden tegen de wil van de eigenaar/grondgebruiker.

Habitatbescherming

Op kleine schaal wordt ook bescherming van de habitats van inheemse planten- en diersoorten in de Flora- en faunawet geregeld. Provincies kunnen gebieden die van wezenlijke betekenis zijn voor een beschermde plant- of diersoort aanwijzen als 'beschermde leefomgeving'. Het gaat dan om kleine, duidelijk bepaalde elementen in het landschap of gebouwde objecten: houtsingels, bomen/boomgroepen, poelen, forten, ruïnes, etcetera. Deze maatregel is bedoeld als aanvulling op de Natuurbeschermingswet en de Europese Vogel- en Habitatrichtlijnen, die zich op de grotere terreinen richten.

Conclusie

Hoewel de Flora- en faunawet een ingewikkeld geheel geworden is, is de bescherming van zoogdieren onder deze wet redelijk geregeld. Voor de bedreigde zoogdieren zal er niet veel veranderen, voor de 'wildsoorten' evenmin. Voor de overige soorten is het winstpunt de verplichting om een faunabeheerplan op te stellen als basis voor het aanvragen van een ontheffing. Dit betekent voor de jachthouders (ofte wel grondgebruikers) een behoorlijke omslag: van hen wordt voortaan een veel grotere inspanning vereist om ontheffingen te krijgen. Wanneer de beoordeling van de ontheffingsaanvragen serieus genomen wordt door de provincies en er daarnaast de handhaving goed gebeurt kan het effect van de wet positief zijn. Wanneer de handhaving in het veld niet voldoende is zullen de aangescherpte eisen voor het verkrijgen van vergunningen er ook toe leiden dat sommigen die moeite niet meer nemen en 'buiten de wet om' gaan handelen. De voortdurende vergiftiging van roofvogels en stroperij in Nederland bewijst dat 'wederrechtelijk handelen' voor sommige lieden nog altijd een optie is.

Daarnaast zal de periodieke herziening van de vrijstellingslijsten zal iedere keer leiden tot heftige discussies en pogingen door belangengroepen tot beïnvloeden van het beleid om soorten juist wel of

juist niet op de lijst te laten zetten. Het is te hopen dat de lijsten hierdoor niet om de zoveel tijd ingrijpend wijzigen, dat leidt vooral tot verwarring, óók bij degenen die de wet moeten handhaven. Het moge duidelijk zijn dat in dit stukje niet alle aspecten noch alle details van de Flora- en faunawet besproken zijn; degenen die zich verder in de wet willen verdiepen kunnen de volledige tekst en bijbehorende AMvB's vinden op <http://www.minlnv.nl/thema/groen/ffwet/notatgf.htm>

Meta Rijks
Curaçaostraat 14bis,
3531 XL, Utrecht

SLAPEN BOVEN DE VLEERMUIZEN

Rogier Lange

Nadat het niet op tijd gelukt was een geschikte kamplocatie voor een zomerkamp in Bulgarije te vinden, streek de Veldwerkgroep voor het eerst neer in Italië. Dankzij contacten met Dino Scaravelli, directeur van het plaatselijke museum en natuurreservaat en betrokken bij talloze onderzoeksprojecten, onder andere van de universiteit van Bologna, maar bovenal kenner van de lokale flora en fauna, werd een prima kampplek gevonden: het Castello di Onferno, op circa 30 kilometer ten zuidoosten van Rimini in het noordoosten van Italië.

We verbleven in een gloednieuw groepsverblijf op een rotsplateautje met fraai uitzicht op de heuvelachtige omgeving. Op 25 meter afstand bevond zich het restaurant, waar we smakelijk ontbeten en dineerden. Iets lager op de heuvel bevindt zich een museum waar voorna-

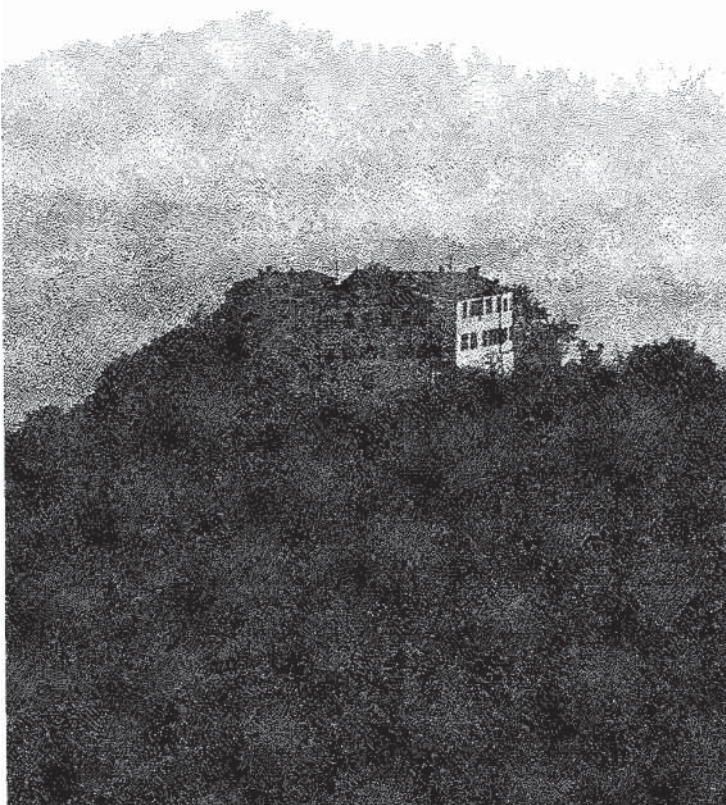
melijk de geologie en de lokale fauna belicht worden. Bij de fauna hebben de vleermuizen een prominente plaats en dat is niet toevallig: in de grot die recht onder de heuvel ligt, bevindt zich een groep van minstens 3000 vleermuizen. Er worden regelmatig groepen rondgeleid.

Aan het kamp werd deelgenomen door 22 deelnemers, waaronder 2 Noren en een Belg. De organisatie liep gesmeerd en dankzij een goede taakverdeling werden alle waarnemingen dagelijks op kaarten en formulieren genoteerd en werd zowel voor de meegebrachte levende dieren als de overige vondsten goed gezorgd. Als gevolg van de extreme warmte (temperaturen tussen de 30°C en 40°C) lag het activiteitsniveau overdag vrij laag. Desalniettemin waren er dagelijks groepjes mensen op pad, die 's avonds terugkwamen met leuke verhalen en waarnemingen.

Vaste onderdelen

Zoals gebruikelijk bestonden de vaste onderdelen van de kampactiviteiten uit het controleren van de uitgezette vallen, het waarnemen van vleermuizen met bat-detectors en het uitpluizen van braakballen. De kampdeelnemers waren vooraf ingedeeld in groepjes, die elk 24 uur verantwoordelijk waren voor de vallencontroles, het zoeken van vleermuisverblijfplaatsen in de vroege ochtend, corvee en boodschappen. Deze

Onze kamplocatie. Foto: Rogier Lange

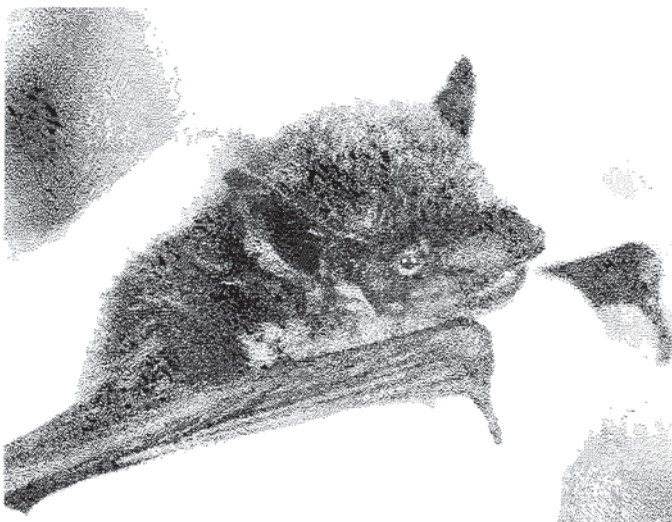

Sommigen hadden het geluk een stekelvarken te zien. Anderen moesten het doen met alleen de stekels. Foto: Rogier Lange

formule zorgt ervoor dat iedereen slechts op 1 dag 'verplichtingen' heeft en de overige dagen vrij kan besteden aan andere activiteiten. Deze bestonden onder andere uit het bezoeken van kerkzolders en verlaten gebouwen om vleermuizen waar te nemen of braakballen te zoeken. Dankzij brieven in het Italiaans,

opgesteld door Dino Scaravelli en voorzien van officiële stempels, konden we in veel gebouwen naar binnen, wat anders veel moeilijker of onmogelijk zou zijn geweest. Verder werd aandacht besteed aan het waarnemen van andere diergroepen, zoals vogels, reptielen, amfibieën en insecten en natuurlijk het eten van Italiaans ijs. Het lekkerste ijs was volgens velen te vinden in de nabijgelegen minirepubliek San Marino.

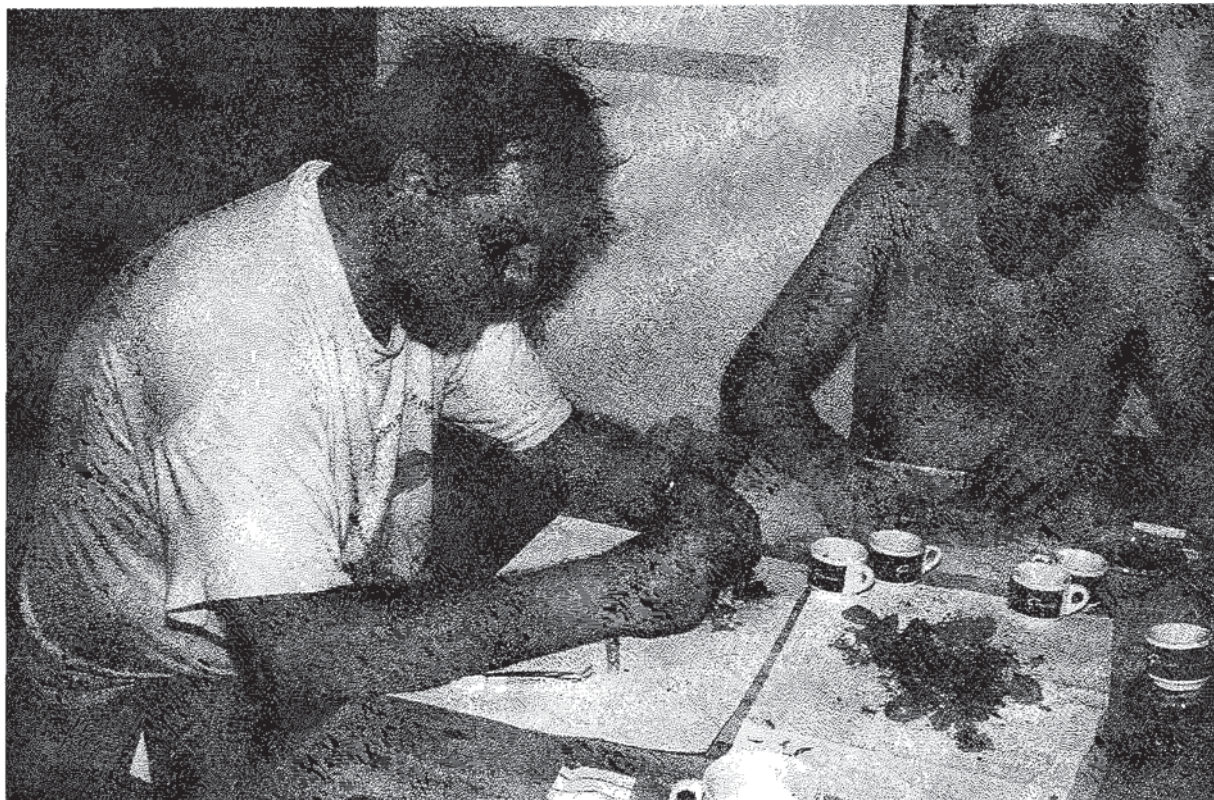
Ook werd op het zomerkamp Savii's dwergvleermuis gevangen. Foto: Kamiel Spoelstra

Resultaten

De vangstresultaten in de live-traps en de pitfalls vielen tegen, hoewel dit te verwachten was in dit seizoen. Op eerdere kampen in zuidelijke streken was dit ook altijd het geval. De enige leuke soort in de live-traps was de tuinspitsmuis, waarvan 28 vangsten werden gedaan, waarvan 18 hervangsten.

Het gemis aan kleine zoogdieren in de vallen werd gecompenseerd door het verzamelen en pluizen van vele braakballenpartijen van steenuil, kerkuil, bosuil en torenvalk. Er zijn veel leuke soorten gedetermineerd, waaronder Italiaanse bosspitsmuis, de al genoemde tuinspitsmuis, veldspitsmuis, wimper-

Braakballen pluizen hoort er ook bij. Foto: Rogier Lange

spitsmuis, waterspitsmuis, Savi's woelmuis, hazelmuis en relmuis. In een marterkeutel werden resten van een Schreibers vleermuis aangetroffen!

Een van de hoogtepunten bij de vleermuizen bevond zich dichtbij, ca. 75 meter loodrecht onder het kampgebouw: de grote groep vleermuizen, voornamelijk bestaande uit Schreibers vleermuizen en daarnaast kleinere aantallen grote hoefijzerneuzen, paarse hoefijzerneuzen, kleine hoefijzerneuzen en vale vleermuizen. Het bezoek aan de grot en het 's avonds zien uitvliegen van de vleermuizen was spectaculair. Op een avond werd getracht inzicht te verkrijgen in de vliegroutes die de vleermuizen gebruiken op weg naar hun foerageergebieden. Hierbij werd vastgesteld dat de Schreibers vleermuizen vooral langs landschapselementen vliegen, met grote snelheid en op circa 1 meter hoogte.

Op de bat-detector werden naast de al genoemde soorten onder andere veel Savi's dwergvleermuizen en Kuhls dwergvleermuizen waargenomen. Van de laatste soort werd een aantal verblijfplaatsen opgespoord, onder andere twee in holle palen voor telefoonlijnen! Het was nog niet eerder ontdekt dat vleermuizen van deze palen gebruikmaken. In de mistnetten werden niet veel vangsten gedaan; erg leuk was een vangst van een ingekorven vleermuis, die verder niet is waargenomen. Daarnaast werden een Savi's dwergvleermuis en een Schreibers vleermuis gevangen.

Er werden allerhande losse zoogdierwaarnemingen gedaan. Speciaal waren de vondsten van stekels van stekelvarkens. Groot was de vreugde van een groepje vleermuistellers (en de jaloezie bij de overige kampdeelnemers), toen ze op de terugweg in het veld van dichtbij een stekelvarken konden bewonderen!

Op de excursies werden buiten zoogdieren tal van andere diersoorten waargenomen, zoals vele soorten vlinders en libellen, cirlgors, hop, nachtzwaluw, grauwe kiekendief, dwergooruil, steenuil en bosuil, en in de grot grottensprinkhanen en grottenspinnen.

Tot slot

Op de laatste avond werden we uitgenodigd door de burgemeester van Gemmano, waar Onferno onder valt, voor een overheerlijke maaltijd met live muziek en fraai uitzicht op de volle maan en de duizenden lichtjes van de kuststreek rond Rimini. Hier werd reeds uitvoerig nagepraat over het hete, maar geslaagde kamp en werd Dino bedankt voor zijn gastvrijheid. Het kamp heeft veel nieuwe resultaten opgeleverd die de waarde van 'zijn' natuureservaat helpen aantonen.

Rogier Lange
Van Marnixlaan 78, 3818 VD,
Amersfoort

DE SPAANSE PARDELLYNX OP DE RAND VAN DE AFGROND

Kees Woutersen

De pardellynx komt de eer toe een van de bekendste zoogdieren van Europa te zijn. Zijn beperkte verspreidingsgebied, Spanje en Portugal, en zijn geheimzinnige, nachtelijke levenswijze hebben evenals zijn zeldzaamheid hierbij een rol gespeeld. De aantallen gaan gestaag achteruit: nu zijn er nog slechts 400 individuen over. Zal de pardellynx kunnen overleven?

Lang is gedacht dat de pardellynx *Lynx pardina* een ondersoort zou zijn van de lynx *Lynx lynx* die in midden en noord Europa en Azië voorkomt. De pardellynx is niet alleen iets kleiner, hij is ook veel duidelijker gevlekt dan de lynx en heeft hij grotere 'bakkebaarden'. DNA onderzoek heeft aangetoond dat er ver-

schillende evolutionaire lijnen zijn gevolgd. De pardellynx leeft op het Iberische Schiereiland in dicht struikgewas, in ondoordringbare Mediterrane struiken, maquis, in steeneikbossen met dichte ondergroei en dan het liefst afgewisseld met braakliggend terrein en stukken met een iets minder dichte bodemvegetatie waar de dichtheid aan konijnen, zijn stapelvoedsel, hoger is.

De pardellynx het meest bedreigde zoogdier van Europa?

Op verschillende manieren poogt men de pardellynx bekender te maken bij het spaanse publiek.

Tegenwoordig woont de pardellynx teruggedrongen in berggebieden, in lage sierras tussen de 400 en 1300 meter hoogte. De enige uitzondering hierop is Doñana, waar een belangrijke populatie in moerassen op zeeniveau leeft. Doñana is al heel lang het gebied waar deze soort het makkelijkst gezien kan worden.

Belangrijke factoren voor de overleving van de lynx zijn de beschikbaarheid van grote oppervlakte natuurlijk terrein en zo min mogelijk menselijke aanwezigheid.

Levenswijze

De pardellynx is sterk territoriaal en bewoont gebieden tussen de 16 en 5,3 vierkante kilometer. Als gevolg daarvan, leggen ze dagelijks forse afstanden af op zoek naar prooi, soms meer dan 10 kilometer. Het territorium wordt ook daadwerkelijk verdedigd. Urine en excrementen zorgen voor afbakening maar als het moet wordt er gevochten, en wel zo hevig dat er daadwerkelijk doden vallen. De enige manier voor de mannetjes om een territorium te krijgen is het veroveren van een al bestaande plek, vrouwtjes erven soms een territorium van hun moeder. Binnen het territorium wordt gejaagd, en dan vooral op konijnen dat altijd 80-90% van het voedsel uitmaakt. Als de konijnenstand op een minimum is wordt er meer naar andere prooien gezocht, in Doñana (jonge) herten en grauwe ganzen en in andere gebieden vooral rode patrijzen. Vanuit de dekking wordt de prooi verrast en

besprongen, als het in een keer niet lukt wordt de prooi niet achtervolgt. Natuurbeschermers hebben in publiciteitscampagnes ook het feit benadrukt dat de pardellynx andere roofdieren in zijn territorium aanvalt. Door zijn toedoen blijft de stand van vossen en wezels laag en is er van deze soorten veel minder predatiedruk op konijnen en rode patrijzen. Waarom dat belangrijk is?

Het aantal jagers in Spanje is groot, en zij zien liever geen concurrenten. Een pardellynx die roofdieren onder de duim houdt is heel wat anders dan een rover die jachtwild opeet.

Dat het konijn van vitaal belang is voor de pardellynx blijkt onder andere uit het voortplantingssucces. Dit is direct verbonden aan de dichtheid aan konijnen. Jaren met weinig konijnen resulteren in minder of zelfs helemaal geen jongen. Dat is vastgesteld in Doñana, waar in droge jaren de konijnenstand tot een minimum daalt. Biologen denken zelfs dat de pardellynx gelijk is geëvolueerd met het konijn: zijn dagelijkse voedselbehoefte is precies het gewicht van één konijn en zelfs zijn dagelijkse activiteitspatroon gaat gelijk op met dat van de konijnen.

Achteruitgang

Er is in vorige eeuwen weinig aandacht aan de pardellynx besteed, waarschijnlijk ook omdat hij zo algemeen was. Hij kwam voor in heel Spanje en Portugal,

in het noorden tot in de Pyreneeën. In zijn standaardwerk over zoogdieren schrijft Cabrera in 1914 dat de pardel-lynx voorkomt in "De hele Península, in terreinen en gebieden die ver van de grote bevolkingscentra liggen. In het noorden en westen lijkt hij uitgestorven te zijn, of in ieder geval is hij er heel zeldzaam, terwijl hij in het centrum en oosten nog algemeen is". Cabrera heeft ook een prachtige tekening van deze katachtige vervaardigd, zie de reproductie hiervan. In de tijd van Cabrera behoorde de pardel-lynx tot de schadelijke dieren, waarop vrij gejaagd kon worden en waarvan de noodzaak tot vervolging voor iedereen vaststond. Jacht, inclusief georganiseerde drijfjachten, klemmen en strikken zorgden voor een gestage achteruitgang waarbij het leefgebied steeds verder inkromp. Na 1950 werden habitatvernietiging en het ineenstorten van de konijnenpopulatie door myxomatose de belangrijkste oorzaken van het verdwijnen van pardel-lynxen en het verbrokkelen van zijn verspreidingsgebied. De snelle economische ontwikkeling ging gepaard met het aanleggen van wegen, spoorlijnen, stuwmuren en het planten van onafzienbare oppervlaktes eucalyptus- en dennenbossen. In de jaren 1970 werd de noodklok geluid: de pardel-lynx was definitief uit het noorden en westen verdwenen, populaties waren van elkaar gescheiden en herstel leek moeilijk, maar niet onmogelijk.

Bescherming

Een beschermingsplan voor de endemische pardel-lynx staat nu al 20 jaar bovenaan de prioriteitenlijst van de Spaanse natuurbeschermers. Hij is nog te vinden in de zuidelijke helft van Spanje, met de grootste aantallen in de Sierra Morena en de Montes de Toledo. Kleinere populaties zijn onder meer te vinden in Extremadura en Doñana. In 1988 was het verspreidingsareaal al enorm verbrokkeld maar er waren nog 1.100 dieren in leven. In 1996 is een grootschalig project gestart, vooral gefinancierd met Europees geld uit Life-fondsen maar in 1998 waren er nog slechts 600 dieren over. Inmiddels is de pardel-lynx bovenaan de lijst van meest bedreigde katachtige ter wereld terecht gekomen. Wat moet er gebeuren om deze zeldzame kat te behouden? Dat nu, is wel bekend: herstel en conserveren van zijn habitat, stoppen van de fragmentatie van zijn leefgebieden en

tussen bestaande gebieden ecologische verbindingszones aanleggen, niet natuurlijke mortaliteit stoppen (stropen) en het vergroten van konijnenpopulaties. Nieuwe plannen en nieuwe fondsen zijn recent beschikbaar gekomen om de teloorgang van de pardel-lynx te stoppen. Echter, tot nu toe heeft geen beschermingsplan de achteruitgang gestopt. Hoge snelheidstreinen, snelwegen, intensivering van de landbouw, nieuwe woonwijken en een toenemend toerisme, wie kan dat tegenhouden? De slogan van de nieuwe campagne is: "we raken al onze lynxen kwijt". De 400 overgebleven pardel-lynxen staan op de rand van de afgrond.

Literatuur

- Cabrera, A., 1914 (1998) Fauna Ibérica: Mamíferos. Santiago de Compostela.
 Montero, J.A. 2001 Andalucía destinare al lince ibérico méis de 500 millones en tres años. Quercus 183: 50-51.
 Rodríguez A., & M. Delibes, 1990. El lince Ibérico (Lynx pardina) en España. Distribucion, y problemas de conservación. Icona, Madrid
 Blanco, J.C., 1998. Mamíferos de España I. Barcelona.

Kees Woutersen. C/ingeniero
 Montaner 4-1-C,
 22004 Huesca/Spain
 Tel./fax 0031 974 212805,
 woutersen@computerhuesca.es

HET GROTE VERDRIET VAN DE BOER

Laurent Schley & Michel Schaul

De das doet het goed in het Groothertogdom Luxemburg. Dat was ooit anders. In de tijd dat zijn burchten op willekeurige wijze werden vergast om vossen uit te roeien en zo de honds-dolheid de kop in te drukken, ging het de das net als in België en de andere buurlanden beduidend minder goed. Haast gelijk met het herstel van de das bleek ook de populatie van het wild zwijn toe te nemen. Een mooie zaak, zeggen natuurbeschermers (in het geval van de das) en jagers (in het geval van het wild zwijn), maar landbouwers aanschouwen deze evolutie met lede ogen gezien de schade die beide soorten aanrichten aan hun veldgewassen.

Door het toenemende probleem met rabiës in de zestiger en zeventiger jaren werden zowat alle bekende burchten en nesten vergast om de belangrijkste overdrager van deze virusziekte - de vos - te doden (Schley, Krier, Baghli & Roper, 1998). Doch de das had meer onder de vergassingsacties te lijden dan de vos, vermits dassen veelal ondergronds slapen en bij verstoring zelden hun burcht verlaten. Vossen daarentegen kunnen dagenlang bovengronds vertoeven en kiezen bij het minste onraad meteen het hazenpad. Wat de bestrijding betreft was Luxemburg beslist geen uitzondering. Zowat in alle buurlanden van Luxemburg - waaronder ook België - werden gelijkaardige acties opgezet, waardoor ook de grensgebieden van dassen ontvolkt geraakten.

De tachtiger jaren

Na twee decennia burchtvergassing, werden nieuwe methoden geïntroduceerd om de honds-dolheid aan te pak-

Schade aan een maïsveld in Luxemburg. Het onderscheid tussen schade door das en wild zwijn is moeilijk te maken, doch essentieel vermits dassenschade volledig door de overheid wordt vergoed, terwijl voor de schade van wild zwijn de jagers grotendeels zelf moeten opdraaien. Foto: Laurent Schley

Om de wijze waarop dassen maisakkers gebruiken te onderzoeken, werd gebruik gemaakt van radiotelemetrie. Een zware mannetjesdas draagt een zender bij het verlaten van zijn burcht. Foto: M. Schaul

ken. De vergassingen werden gestopt en vervangen door orale inentingscampagnes d.m.v. lokazen met een vaccin die door jagers bij de burchten werden uitgelegd. Voor dassen was dat een hele verademing! Niettemin had de das het inmiddels dermate hard te verduren gekregen dat de soort op de lijst van volledig beschermde diersoorten werd opgenomen, die in 1986 door het bevoegde Luxemburgse ministerie werd opgesteld.

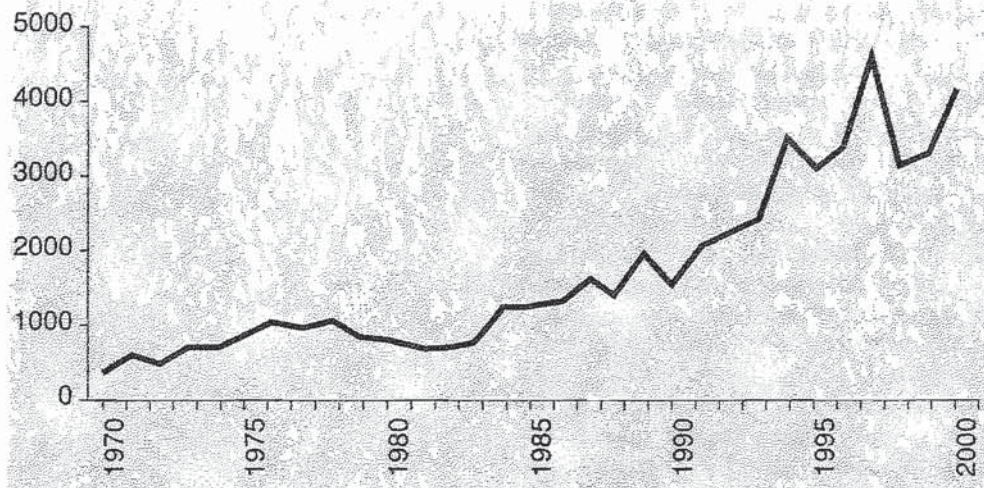
Onderzoek

Om de ontwikkeling van de dassenpopulatie na de vergassing op te kunnen volgen werd in 1989 een eerste onderzoek gelanceerd naar de verspreiding van de das in het land. Dat onderzoek werd uitgevoerd door de Administration des Eaux et Forêts (Administratie voor Waters en Bossen). Daarvoor ontvingen alle jagers een vragenformulier. Deze mensen spenderen immers heel wat tijd in het veld en zijn daarom het best geplaatst om inlichtingen te verschaffen. Bijna tien jaar later werd opnieuw een gelijkaardige enquête uitgevoerd om vergelijkende data te vergaren (Schley, 2000). De resultaten waren duidelijk: de das was aan een remonte begonnen en breidde zich over het gehele land uit. In

1998 melde 88% van de jagers de aanwezigheid van dassen in hun jachtgebied, in vergelijking met slechts 66% negen jaar eerder (Schley & Krier, 2000). Een duidelijke aanwijzing dat de das het thans een stuk beter doet in Luxemburg dan voorheen. Hoewel de redenen hiervoor niet wetenschappelijk zijn onderzocht, wordt het herstel toegeschreven aan de stopzetting van de vergassingsacties in combinatie met een strikte bescherming van de soort.

Toename

De afgelopen 30 jaar zijn ook de aantallen wilde zwijnen aanzienlijk toegenomen. Dat blijkt althans uit de afschotcijfers die de wijzigingen in populatieaantallen weergeven. Het aantal geschoten zwijnen steeg van nauwelijks 356 individuen in 1970 naar 4.764 in 1997 zonder dat het aantal jagers uitzonderlijk veel wijzigde of de jachtdruk op enige andere wijze toenam. Daarna vielen de aantallen lichtjes terug. De oorzaken voor de toename zijn minder duidelijk dan bij de das. In vergelijking met andere West-Europese landen worden als mogelijke oorzaken genoemd: de toegankelijkheid tot hun natuurlijke voedselbronnen zoals mast van eik en beuk, de beschikbaarheid van niet natuurlijke voedselbronnen zoals maïs waarvan de productie sedert het begin van de jaren '70 is toegenomen, de jaarrond voeding van het wild door jagers, een algehele

Jaarlijks aantal geschoten wilde zwijnen in Luxemburg in de periode tussen 1970 en 2000 (aangepast naar Schley, Krier, Wagner & Roper, 1998).

gedragsaanpassing van de soort en de vele milde winters die we sedert 1986 kennen (Schley, Krier, Wagner & Roper, 1998).

Schade

Wat heeft een middelgrote marterachtige nu gemeen met een stuk groter uitgevallen hoefdiersoort als het wild zwijn? Dat kan u elke landbouwer vertellen die woont in een streek waar beide soorten naast elkaar voorkomen. Het is algemeen bekend dat zowel das als wild zwijn aanzienlijk schade aan veldgewassen kunnen toebrengen door vraat aan en vertrappeling van veldvruchten (Schley, 2000). Tot de vaak beschadigde gewassen behoren allerlei granen (tarwe, gerst, haver, triticale, rogge en niet in het minst maïs), vruchten (druiven, allerhande bessen, enzovoorts) en zelfs groenten (onder andere aardappelen en tomaten).

De afgelopen 15 tot 20 jaar is het probleem van wildschade in Luxemburg in belangrijke mate toegenomen. De periode daarvoor was het nauwelijks aan de orde. Maar heden ten dage wordt overal maïs verbouwd en is het gewas economisch erg belangrijk geworden. Daarbij komt dat maïs het uitverkoren voedsel is geworden van zowel das als wild zwijn, waardoor de schade aan dit gewas hoger ligt dan bij enig ander landbouwgewas. Dassen verorberen de maïskolven in de herfst, vooral gedurende het melkstadium. De dieren kunnen dan nacht na nacht naar een zelfde veld terugkeren zoals blijkt uit radiotelemetrisch onderzoek (Schley, ongepubliceerde data). Gelijkaardige schade wordt ook door wilde zwijnen toegebracht al is die doorgaans frequenter en veel verwoestender. Daarbij komt dat wilde zwijnen ook

schade toebrengen in april en mei wanneer de maïs wordt gezaaid. De zwijnen volgen dan de rijen ingezaaide maïs en graven systematisch alle zaden op, waardoor in sommige gevallen helemaal niets van het ingezaaide gewas overblijft. Ook graslanden kunnen door de zwijnen worden omgeploegd wanneer ze de bodem omwoelen op zoek naar wormen en insectenlarven. Zowel dassen als wilde zwijnen beschadigen ook andere graangewassen, waarbij ze vooral tarwe en haver verkiezen boven rogge, gerst en triticale.

Schadeloosstelling

Over het algemeen is de schade die wilde zwijnen aanrichten beduidend ernstiger en meer voorkomend. Het is trouwens moeilijk een onderscheid te maken tussen schade die door dassen dan wel door zwijnen werd aangericht. Het onderscheid is nochtans belangrijk met het oog op de schadeloosstelling van de getroffen landbouwers. Omdat de das volledige bescherming geniet, wordt de schade voor 100% vergoed door de Luxemburgse staat, terwijl in het geval van het wild zwijn de jagers voor een groot deel in de compensatie moet voorzien. Onduidelijkheden leiden uiteraard tot conflicten: het ligt voor de hand dat jagers niet willen opdraaien voor schade die door dassen wordt veroorzaakt - zelfs niet gedeeltelijk.

Niettegenstaande landbouwers met de opeenvolgende crisissen van BSE en MKZ (mond- en klauwzeer) andere zorgen om het hoofd hebben is de occasionele schade door wilde dieren vaak de

druppel die de emmer doet overlopen. Het vooruitzicht op toenemende schade door de uitbreiding van das en wild zwijn en van andere wilde diersoorten zoals edelhert en moeflon bekoort hen geenszins. Mogelijke wrijvingen dwingen ertoe de landbouwschade vroegtijdig aan te pakken. De betrokkenheid van de das maakt dat schadebestrijding niet alleen een zaak is van landbouwers en jagers maar evenzeer van overheid en natuurbeschermers. Enkel door gezamenlijk naar gepaste oplossingen te zoeken, worden op termijn conflicten voorkomen. De effecten van mogelijke oplossingen zijn evenwel nog onvoldoende onderzocht.

Literatuur

- Schley, L., 2000. The Badger *Meles meles* and the Wild Boar *Sus scrofa*: Distribution and Damage to Agricultural Crops in Luxembourg. D. Phil. Thesis, University of Sussex, UK.
- Schley, L. & A. Krier, 2000. Evolution du statut du blaireau *Meles meles* au Luxembourg de 1989 à 1998. Bulletin de la Société des Naturalistes Luxembourgeois 100: p. 75-81.
- Schley, L., A. Krier, A. Baghli & T. J. Roper, 1998. Hunting records of game species in Luxembourg during the period 1946 to 1995. Bulletin de la Société des Naturalistes Luxembourgeois 99: p. 69-75.
- Schley, L., A. Krier, M. Wagner & T. J. Roper, 1998. Changes in the Wild Boar *Sus scrofa* population in Luxembourg during the period 1946 to 1996. Bulletin de la Société des Naturalistes Luxembourgeois 99: p. 77-85.

Dr. Laurent Schley, Service de
la Conservation de la Nature,
Direction des Eaux et Forêts,
B.P. 2513, L-1025 Luxembourg.
email: laurent.schley@ef.etat.lu
Michel Schaul, 16 an der Grouf,
L-9357 Bettendorf, Luxembourg.
email: michel.schaul@ci.educ.lu

H Y P E R L I N K

De rubriek 'Hyperlink' wil de lezer informeren over websites en elektronische nieuwsbrieven op het internet die interessante informatie verschaffen over zoogdieren. Hou er rekening mee, dat beheerders van websites niet alleen de inhoud, maar ook de adresverwijzingen (links) veranderd kunnen hebben. Mocht je het spoor bijster raken, dan is een hyperlink naar de in dit nummer besproken sites terug te vinden op onze eigenste website: <http://www.vzz.nl>

Als je zelf een interessante verwijzing kent, laat het dan even weten.

WEBSITES

VLEERMUIS.NET

Onderwerp:

vleermuizen

Adres:

www.vleermuis.net

Dat vleermuizen een populaire groep zijn, blijkt wel uit de grote hoeveelheid websites over deze dieren. Een site die elke vleermuisliefhebber uit de lage landen zou moeten kennen is Vleermuis.net. Deze website is een initiatief van de VZZ, voor een ieder die geïnteresseerd is in. De aangeboden informatie loopt van basaal tot technisch. Hoewel de site-redactie meldt dat ze nog volop aan het werk is, is het toch een omvangrijke en leerzame site. Voor mensen die er toch op uitgekeken raken, is er een uitgebreide lijst links opgenomen.

CARNIVORECONSERVATION.COM

Onderwerp: Carnivore zoogdieren

Adres: www.carnivoreconservation.com

Deze pagina is gericht op de ecology en bescherming van carnivore zoogdieren. De informatie is ingedeeld per familie. De site bevat geen eigen informatie, maar wel een indrukwekkende hoeveelheid links, variërend van carnivoren in het nieuws tot links naar sites met gedetailleerde beschrijvingen van onderzoekstechnieken. Bijzonder waardevol is het overzicht 'recent scientific publications?', met directe links naar het betreffende artikel.

ALLE SOORTEN

Onderwerp: alle zoogdieren van de wereld

Adres: <http://www.nmnh.si.edu/msw/>

Wordt de Benelux u te klein? Of bent u benieuwd hoeveel soorten van het genus *Microtus* er nu

eigenlijk zijn? Dan biedt deze pagina uitkomst. Het is een volledige doorzoekbare lijst waarop alle zoogdiersoorten van de wereld staan. Van elke soort wordt de taxonomische status en geschiedenis gegeven. Van de in de Verenigde Staten voorkomende soorten wordt de verspreiding met een kaartje aangegeven, van de andere soorten alleen in woorden. Voor fanatieke soortentikker staat er ook een wereld-checklist op de site.

Er zijn wereldwijd 55 *Microtus* te vinden.

SCHADELS

Onderwerp: schedels

Adres:

<http://www-users.york.ac.uk/~wjh101/hedbone/>

Ook zo geboeid door het artikel van Rob Bijlsma over dode reeën? Dan is deze site voor u ook interessant. Op 'Will's Skull Page' vind u een grote verzameling foto's van schedels van zoogdieren. Naast de foto's staat er op de site ook een zeer bruikbare (engelstalige) determinatiesleutel.

Via 'Home' komt u op een ander onderdeel van de site, die zich bezig houdt met verse én 'archeologische' zoogdiersporen. Met name dit laatste onderdeel is boeiend. Sporen van duizenden jaren oud! Regelmatig worden er nieuwe foto's van schedels toegevoegd.

ELEKTRONISCHE NIEUWSBRIEVEN

DORMOUSE TALK

Onderwerp: slaapmuizen

Adres: shrewbib@sorex.vienna.at

Dormouse Talk is een prille elektronische uitgave die na een vliegende start in 1999, ietwat dreigt stil te vallen, waarschijnlijk omdat het inhoudelijk onvoldoende door zijn lezers wordt gestoffeerd. Het tiental nummers dat tot nog toe is verschenen, bevat interessante informatie over slaapmuizen, ook al is die hoofdzakelijk toegespitst op de resultaten van en de ervaringen met populatieonderzoek, in het bijzonder met behulp van nestkasten. De nieuwsbrief heeft de ambitie om een brede waaier aan informatie over slaapmuizen aan te bieden en de uitwisseling ervan tussen onderzoekers en zoogdierenliefhebbers te bevorderen. De reeds verschenen nummers kan u nakijken in het archief van het tijdschrift op <http://www.gliarium.de/dormouse/dormousetalk-index.html>.

JD&DC

WAARNEMINGEN

Rosse vleermuis markeert baltlocatie

De paartijd van rosse vleermuisen (*Nyctalus noctula* Schreber, 1744) valt in de maanden augustus en september. Gedurende deze periode bracht ik in 1999 en tiental bezoeken aan drie baltlocaties van rosse vleermuisen in het Hoevelakense bos nabij Amersfoort. Het ging om twee beukebomen en een tamme kastanje, waarin zich, op vrij geringe hoogte, oude spechtegaten bevonden die door rosse vleermuismannetjes als baltlocatie in gebruik waren genomen.

Om het baltsgedrag in de duisternis waar te kunnen nemen, gebruikte ik een videocamera met infrarode verlichting. Deze onzichtbare verlichting maakte het mogelijk de vleermuisen te observeren zonder ze noemenswaardig te storen. Het was boeiend om te zien hoe het mannetje in zijn holopening passerende rosse vleermuisen met regelmatig klinkende pieptonen attenderde op zijn baltlocatie. Wanneer vervolgens zo'n passerende vleermuis een bezoek wilde brengen aan de boomholte, bleek dat sommige bezoekers door fel bijtgedrag van het mannetje uit de holte geweerd werden, terwijl anderen "onder protest" toch binnen gelaten werden. Dit gedrag leek kennelijk te leiden tot de vorming van een bezoekersgroep van gewenste samenstelling, die wellicht uitsluitend uit vrouwtjes bestaat.

Naast deze gedragingen, die langdurig en vele malen waargenomen konden worden, werd af en toe opmerkelijk gedrag gezien dat als volgt beschreven kan worden: het

Rosse vleermuis markeert met wijd geopende bek het aanvlieggedeelte van zijn baltlocatie. Foto van infrarood videobeeld: Zomer Bruijn.

mannetje, dat gewoonlijk zijn regelmatig wervingsgepiep laat horen terwijl hij veilig enkele centimeters achter de holopening zit, verscheen opeens aarzelend in de holopening.

Terwijl hij af en toe de wanden van de ingang aandachtig leek te inspecteren, kroop hij steeds verder naar voren en kwam even later zijn kopje naar buiten. Enkele minuten eerder was hij al gestopt met zijn wervingsgepiep op de 13,5 Khz. en nu begon hij op zo'n 35 Khz. harde tikgeluiden uit te zenden, waarmee hij kennelijk de omgeving in de gaten wilde houden. Daarna begon hij -met kop en bovenlijf naar buiten hangend- met de zijkant van zijn snoet over de stam onder de holopening te wrijven. Hij deed dit met wijd geopende bek en leek voortdurend ja-knikbewegingen te maken, soms met zijn linker- en dan weer met zijn rechterwang

tegen de stam. Hij had hiermee kennelijk de bedoeling het stamgedeelte onder de holopening van de geurstof uit zijn buccale mondklieren te voorzien. Terwijl hij voortdurend bleef wrijven, kwam hij steeds verder zijn holte uit waarbij hij ononderbroken de harde sonarsignalen bleef uitzenden, zonder daarbij zijn kop op te richten. Op den duur bevond hij zich met zijn kop ongeveer 15 cm. onder de holopening. Met alleen zijn sonar als bescherming bevond hij zich nu in een wel heel kwetsbare positie: een bewegende vleermuis op een kale stam in een bos waarin ook uilen huizen. Alsof het mannetje zich dit ineens realiseerde, vloog hij plotseling met een zijdelingse sprong van de stam, om even later zijn boomholte weer in te vliegen. De hele actie had een kleine twee minuten geduurd, waarvan 50 sec. aan het wrijven werden besteed. Het aanvlieggedeelte onder de holopening was nu vers voorzien van een geurstof, wat waarschijnlijk moest dienen als geurbaken voor langskomende soortgenoten. Dit opmerkelijke markeergedrag, dat gedurende de observatieperiode vier maal werd waargenomen en op videoband vastgelegd, vormt waarschijnlijk een belangrijk onderdeel van het baltsgedrag van de rosse vleermuis.

Zomer Bruijn

Op vakantie in de Spaanse natuur?

Kees Woutersen, een nederlandse vogelaar die in Spanje domicilie heeft organiseert met Natura Aragon vogel- en natuurreizen in de beste natuurgebieden van Spanje. Natura Aragon verhuurt tevens vakantiehuizen in de Spaanse Pyreneeën.

Voor wie meer wil weten, kijk op www.na.tiu.nl of bel 072 512 40 31.

Meervleermuis in de netten

Bij eenieder die wel eens op Schiermonnikoog is geweest zal vogelringstation de Groene Glop bekend zijn. Hier worden al jaren door de enthousiaste ringers van Vogelringgroep Schiermonnikoog vogels gevangen en geringd voor onderzoek.

Bij de ochtendcontrole op 22 augustus ontdekte de ringers een vleermuis in de netten. Het dier had zich behoorlijk vastgewerkt, maar had zich deels vrij-

gebeten. Omdat de ringers niet zeker wisten hoelang het dier al in het net hing, werd geen tijd verspild. Het dier werd uit het mistnet geknipt en in het station zelf verder vrijgemaakt. Omdat het al bijna licht was, werden snel een paar foto's gemaakt en werd het dier vrijgelaten. Het had niet veel te lijden gehad van de korte gevangenschap, want het dier vloog rap weg.

Aan de hand van de foto's werd het dier door vleermuiskenner op naam gebracht: een meervleermuis!

Het vogelringstation heeft een lage ligging door een vroegere duindoorbraak. In het gebiedje ligt een grote sloot, waar aan het einde het vogelring-lab staat met een lamp, die in de nacht aan blijft. Daarnaast is het hele terrein dit najaar natter dan anders. Waarschijnlijk heeft de meervleermuis boven de sloot gejaagd, en is het vervolgens de netten in gevlogen. Zie ook <http://www.vogelring-schier.nl/watervleermuis.htm>. Secretariaat Vogelringgroep Schiermonnikoog, Lange Streek 32, 9166 LC, Schiermonnikoog.

BESPREKING

Aangereden dieren langs spoorwegen

In opdracht van Railinfrabeheer is door Bureau Waardenburg onderzoek uitgevoerd naar de aard en de aantallen van de faunaslachtoffers op de spoorbaan in verschillende landschapstypen. Doel van het onderzoek was inzicht te krijgen in de effecten van versnippering van de natuur door railinfrastructuur en in de mogelijkheden tot verminderen, c.q. voorkómen van (negatieve) effecten. De resultaten van het onderhavige onderzoek worden relevant geacht voor het bepalen van de wenselijkheid en de aard van te nemen faunamaatregelen.

Het rapport is helder van indeling en goed leesbaar. Het is zeer gedetailleerd, met precieze kaarten, tabellen en (mooie) foto's van de proeftrajecten en van slachtoffers.

Het onderzoek wordt gekenmerkt door een zeer pragmatische opzet. Men is namelijk begonnen met een enquête onder NS-personeel, werkzaam langs het spoor. Tevens zijn drie machinisten geïnterviewd en is gebruik gemaakt van

gegevens van niet nader genoemde natuurorganisaties. Centrale vragen waren daarbij: hoe vaak is men geconfronteerd met een aanrijding en wat is er gezien langs het spoor. De gegevens zijn gebruikt voor de selectie van proeftrajecten voor veldinventarisaties. In de proeftrajecten zijn -vóór de start van de veldinventarisaties- dode dieren uitgelegd om een beeld te krijgen van de verdwijnsnelheid van potentiële slachtoffers.

Tijdens de veldinventarisaties die plaatsvonden in drie ronden van 40 km, zijn in totaal 67 slachtoffers gevonden: 16 zoogdieren en 51 vogels. De zoogdieren behoren tot algemene soorten: mol (1), wezel (1), vos (2), bruine rat (2), konijn (7), haas (3). Dat geen zoogdieren kleiner dan ca. 10 cm gevonden zijn, zoals muizen en spitsmuizen, wordt verklaard door hun afmetingen: eventuele resten zijn slecht zichtbaar en verdwijnen wellicht ook sneller. Wel wordt aannemelijk geacht dat ook in die categorieën slachtoffers vallen, omdat zij in gro-

ten getale aanwezig zijn in en dicht bij de spoorwegbermen. Uit de enquête blijkt namelijk dat door roofvogels veelvuldig gebruik gemaakt wordt van de zgn. portalen als uitkijkposten en dat met name de torenvalk vaak jagend boven de spoorwegberm gezien wordt. En onder de vogelslachtoffers zijn relatief veel roofvogels: buizerd (10), torenvalk (6) en sperwer (1).

De veldinventarisaties werden in de winter van 2000/2001 gehouden. Als argument voor de winterperiode wordt aangevoerd, dat door een snellere ontbinding en door wellicht grotere activiteit van aaseters in andere jaargetijden vaker onderzoeksronden gehouden zouden moeten worden (nu één maal per vier weken). Op grond van extrapolatie van vergelijkbaar onderzoek aan wegbermen achten de onderzoekers de winterperiode acceptabel. Met betrekking tot zoogdieren lijkt deze keuze echter minder gelukkig. Sommige soorten zijn in winterslaap of hebben een sterk verlaagde activiteit: egel, das, vleermuissoorten.

De schattingen van totale aantallen slachtoffers komen op 11.200 aangereden dieren per maand. Dat is gebaseerd op de 0,4 dode dieren per kilometer spoorweg die op de onderzoekstrajecten gevonden wer-

den, omgerekend tot 1120 slachtoffers per maand voor het totale Nederlandse spoor. Het werkelijke aantal slachtoffers wordt een factor 10 hoger geschat, onder andere door het verwijderen van dode dieren door aaseters en door het in sloot of struweel verdwijnen metéén na de aanrijding. Die schattingen kloppen waarschijnlijk wel, maar met een totaal van 67 gevonden dieren is de verhouding zoek. Zeker met betrekking tot zoogdieren is het aantal vondsten zó klein, dat met name over de verdeling over de soorten niet veel verstandigs te zeggen valt. Dit lijkt een gemiste kans, omdat de te nemen 'ontsnipperings' maatregelen voor een deel soortgebonden zouden moeten zijn. Enkele veldinventarisatie-ronden in zomer of najaar, als juist veel zoogdiervondsten te verwachten zijn, zouden een genuanceerder en betrouwbaarder beeld gegeven hebben. Voor zoogdierliefhebbers zou het (waarschijnlijk toch wel dure) onderzoek dan in elk geval véél interessanter geweest zijn.

Alice Pillot

Aangereden dieren langs spoorwegen.

Ontsnipperingsonderzoek voor spoorwegen deel 4. G.J. Brandjes, G.F.J. Smit & A.J.M. Meijer, Bureau Waardenburg. Op te vragen bij NS Railinfrabeheer BV, afd. Beheer en Instandhouding Milieu. Postbus 2038 3500 GA Utrecht.

Zoek!

De zoekkaarten van hommels, waterdiertjes en dagvlinders zullen bij iedereen bekend zijn. Deze kaarten stellen de gebruiker in staat op een eenvoudige en overzichtelijke manier organismen op naam te brengen en zijn een gebruiksvriendelijk alternatief voor determinatietabellen.

Nu is ook een zoekkaart voor zoogdieren. De zoekkaart voor braakballen van de VZZ stelt

iedereen in staat elke schedelrest van muizen, woelmuizen of spitsmuizen, die je in braakballen zou kunnen tegenkomen, op naam te brengen.

Het eerste dat opvalt aan de kaart is het uiterlijk: strakke vormen, mooie kleuren. Op de voorkant staat een korte tekst over hoe de zoekkaart te gebruiken en een uitleg over braakballen.

De zoeksleutel is duidelijk en prettig in gebruik: in een paar korte vragen komt de pluizer van 'start' tot soort. Het lijkt erop dat aan alles is gedacht: aan de rand van de zoekkaart is zelfs een lineaaltje afgedrukt, om kiesrijen en kaaklengtes op te meten. In een geval is een kaakje wat klein afgedrukt,

maar de tekst vangt dit euvel goed op.

Op de achterkant is van elke soort een foto geplaatst, zodat de pluizer kan bekijken hoe het gedetermineerde beest er in levende lijve uitzag. Bij deze foto's staat ook een biotoop, de verspreiding in Nederland en de status (algemeen, zeldzaam, etcetera) van elke muis.

Kortom: een zoekkaart die bij geen enkele zoogdierliefhebber mag ontbreken. Kopen en pluizen!

Jasja Dekker

Zoekkaart muizenschedelresten in braakballen. Bestelwijze: Maak Fl. 7,50 (per zoekkaart) over op giro 203737 t.n.v. VZZ te Arnhem, onder vermelding van 'Zoekkaart'. Of bestel de zoekkaart via de website van de VZZ: www.vzz.nl.

VERENIGINGS NIEUWS

Nieuws van de werkgroep zoogdierbescherming

Beverrat

De beverrat is afkomstig uit Zuid-Amerika, maar heeft zich de laatste 10 jaren over een groot deel van Europa verspreid. In Nederland komt deze exoot thans voor in geheel Limburg en in gedeelten van Noord-Brabant, Zuid-Holland en Gelderland. De beverrat veroorzaakt schade aan waterkeringen, oeverkanten en landbouwgewassen, en wordt daarom bestreden. Soms worden hiervoor klemmen gebruikt. De schadebestrijding van beverratten met klemmen heeft echter het risico dat andere dieren zoals honden, dassen en bevers als bijvangst gedood worden. In Limburg is midden vorig jaar een hond in een

beverratklem omgekomen. Halverwege dit jaar zijn in Noord-Brabant drie dassen in beverratklemmen terecht gekomen. Dat dit te voorkomen is, blijkt onder meer uit een door Alterra uitgevoerd onderzoek naar mogelijke vangmethoden van beverratten. Het gebruik van vangkooien, waarbij de dieren levend gevangen worden, werkt net zo goed als klemmen. In de Biesbosch zitten meer beverratten (tot 250) dan bevers. Om te voorkomen dat bevers gedood worden, is er een regeling opgezet om beverratten te schieten of met inloopvallen te vangen. De werkgroep Zoogdierbescherming wil bij de provinciale bestrijdingscoördinatoren aankaarten, hoe om te gaan met middelen ter bestrijding van beverratten om ongewenste bijvangsten te voorkomen.

Roel May, Werkgroep Zoogdierbescherming

Lidmaatschap voor het leven

Op de Algemene Ledenvergadering van 8 april 2000 is het voorstel voor een lidmaatschap voor het leven goedgekeurd. Door een eenmalige storting van f. 1.500,- (€ 682) kunt u lid voor het leven worden. Leden die al 10 of meer jaar lid zijn kunnen een korting krijgen. Voor meer informatie kunt u contact opnemen met het bureau van de VZZ. Het geld komt ten goede van het Zoogdierfonds.

Er is weer een Lid voor het Leven bij: de familie Verwer - van der Laan.

Zoogdieren, het beschermen waard

Vleermuizen weer de kerk in

In deze Zoogdier heeft u over het kerkzolderproject in het Rijk van Nijmegen kunnen lezen. Inmiddels heeft de VZZ haar blik al weer verder gericht en zijn ook in Midden-Limburg en in Noord-Holland vergelijkbare projecten gestart. In beide gebieden zijn afgelopen zomer enkele tientallen kerken bezocht en gecontroleerd op de aanwezigheid van vleermuizen. Indien geen vleermuizen of sporen (keutels) van

hun aanwezigheid werden aangetroffen, is uitgezocht of dit een gevolg is van de toegankelijkheid van de zolders voor vleermuizen. Vervolgens zijn aan de kerkbesturen en -beheerders voorstellen gedaan over de aanpassingen die getroffen kunnen worden om de zolders duurzaam toegankelijk voor vleermuizen, maar niet voor duiven en kauwen, te maken.

We hopen dat veel besturen en beheerders bereid zijn de aanpassingen door te voeren, zodat het aantal slaap- en kraamplaatsen voor vleermuizen, waaronder zeldzame soorten als vale vleermuis, meer vleermuis en grijze grootoorvleermuis, toeneemt. Daarmee wordt dan één van de oorzaken waardoor het met deze soorten in het verleden slecht ging, weggewerkt. Een andere oorzaak zijn de veranderingen die in het landschap rondom de kerken hebben plaatsgevonden. Het landschap is grootschaliger geworden en houtwallen en boomgaarden zijn in de loop der jaren verdwenen. De bovengenoemde drie vleermuissoorten zoeken vooral op deze plaatsen naar voedsel (insecten). Het terugbrengen van deze landschapselementen is minder gemakkelijk, dan het doorvoeren van de aanpassingen aan de kerkzolders. De Stichting Vleermuisbureau, dat een klein fonds beheert, heeft aan de kerkbesturen een linde beschikbaar gesteld. De linde symboliseert de bomen die verdwenen zijn en stimuleert de gemeente mogelijk om hier wat aan te doen. Lindes trekken bovendien veel insecten aan. Dus mogelijk lokt de linde ook vleermuizen naar de kerk!

Dennis Wansink

Soortbeschermingsplan noordse woelmuis

In het Natuurbeleidsplan 1990 van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij valt te lezen dat er een beschermingsplan voor de noordse woelmuis moet komen. Op dit moment, dus 11

jaar later, wordt dit plan eindelijk geschreven. De VZZ heeft van het ministerie een opdracht daartoe gekregen. De bedoeling is dat het plan voor het eind van dit jaar (2001) af is.

Met alleen het schrijven van een plan is de noordse woelmuis natuurlijk niet geholpen. In Friesland bijvoorbeeld komt deze woelmuis op veel minder plaatsen voor, dan zo'n 35 jaar geleden. Er is hier een afname van 44% geconstateerd (zie Zoogdier 8(1)). Er zullen dus ook actief maatregelen genomen moeten worden om deze achteruitgang een halt toe te roepen. De VZZ heeft daarom een bijeenkomst georganiseerd om bij de provincies, de waterschappen en de terreinbeheerders te polsen wat zij voor de noordse woelmuis kunnen doen. De conclusies van deze bijeenkomst worden in het beschermingsplan verwerkt tot concrete afspraken over wie wat gaat doen en wie het betaalt.

Sommige provincies lopen hierop vooruit. Zo wordt door de provincies Zeeland en Zuid-Holland, in samenwerking met Rijkswaterstaat, de VZZ, de provinciale Landschappen, Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten uitgezocht wat er voor de noordse woelmuis in het Deltagebied gedaan kan worden. Er liggen hier allerlei mogelijkheden om, in het verlengde van natuurontwikkeling, iets voor de noordse woelmuis te doen. Ook in Friesland liggen er mogelijkheden; bijvoorbeeld in het kader van het Friese Meren project.

Er is in Nederland veel mogelijk om de noordse woelmuis en natuur in het algemeen te behouden en zelfs uit te breiden. Overheden moeten hier echter zo af en toe op gewezen worden. Iets waarmee de leden en de werknemers van de VZZ inmiddels de nodige ervaring hebben opgedaan. En iets waar zij de komende jaren mee door zullen gaan. Zoogdieren hebben tenslotte ruimte nodig. Dus, geef ze die ook!

Dennis Wansink

Procedure ISBN-aanvraag voor VZZ- uitgaven

Sinds 1989 wordt voor alle uitgaven die in VZZ-verband worden gepubliceerd (de zogenaamde VZZ-mededelingen) een ISBN aangevraagd. VZZ-Mededeling 1 was het bekende wegbermenrapport. Het ISBN vergemakkelijkt het bestellen van publicaties, alsmede het traceren ervan via elektronische databanken. Mededelingen van de VZZ hebben naast het mededelingnummer en een ISBN ook een ISSN (vast nummer voor de gehele reeks). Al vanaf 1977 hanteerde de Veldwerkgroep een aparte nummering van haar mededelingen. Deze liep nog enige tijd door naast de VZZ-nummering, maar werd na mededeling 30 (1998) gestaakt. De imposante reeks VZZ-mededelingen telt inmiddels bijna 60 uitgaven. Tot voor kort werd een aanvraag van het ISBN door ondergetekende verricht.

Aangezien de aanvraagprocedure enige tijd geleden sterk vereenvoudigd en versneld is (er hoeven geen CIP-gegevens meer te worden aangevraagd en afgedrukt), wordt deze sinds oktober 2001 uitgevoerd door het VZZ-bureau.

Kort samengevat gaat de ISBN-aanvraag als volgt in zijn werk:

- Minimaal een week voor het drukken wordt, liefst schriftelijk of per e-mail, een verzoek om een ISBN aan te vragen ingediend bij het VZZ-bureau (Oude Kraan 8, 6811 LJ Arnhem, tel. 026-3705318, e-mail zoogdier@vzz.nl). Dit verzoek dient gepaard te gaan met een concept van het titelblad, zodat de benodigde gegevens duidelijk (leesbaar) zijn.
- De aanvraag van het ISBN wordt door een van de bureaumedewerkers op een speciaal formulier ingediend.

- Het ISBN-bureau bericht doorgaans binnen twee werkdagen wat het toegekende ISBN is.

- Een van de bureaumedewerkers geeft het ISBN z.s.m. na ontvangst schriftelijk of telefonisch door aan de samensteller van het rapport, samen met het VZZ-mededelingnummer en het ISSN, zodat deze gegevens opgenomen kunnen worden in het rapport.

- Het bureau zorgt voor bijwerking van de ISBN-lijst en de publicatielijst VZZ; de laatste wordt naar de samensteller van het rapport gezonden om achterin op te nemen.

- Direct na verschijning van het rapport wordt een exemplaar toegezonden aan de Koninklijke Bibliotheek, Depot van Nederlandstalige Publicaties, zodat de gegevens in hun database kunnen worden aangebracht. Voor VWG-rapporten geschiedt toezending aan de KB door de Veldwerkgroep, voor overige VZZ-rapporten vanuit het VZZ-bureau

Ik hoop dat er nog vele lezenswaardige VZZ-mededelingen zullen verschijnen!

*Rogier Lange,
Van Marnixlaan 78,
3818 VD, Amersfoort*

Zoogdierfonds

Behalve door lid te worden, kunt u de VZZ ook steunen door een gift ten bate van het Zoogdierfonds te doen. Uw gift kunt u storten op rekeningnummer 203737 van de Postbank (Nederland) of op rekeningnummer 000-1486269-35 van de Postcheques/Bank van de Post (België), onder vermelding van 'Zoogdierfonds'.

Giften tot € 3675) per 2 jaar per persoon zijn voor de VZZ vrij van schenkingsrecht (belastingafdracht).

Zoogdieren tussen Wet en Bescherming

Naar verwachting zal per 1 januari de Flora- en faunawet in werking treden. Naast het systeem van vrijstellingen en ontheffingen biedt de Flora- en faunawet ook een aantal actieve instrumenten voor de bescherming van onze fauna, zoals de Beschermde Leefomgeving en het opstellen van soortbeschermingsplannen.

Ook in de beleidsnota 'Natuur voor mensen, mensen voor natuur' worden een aantal nieuwe instrumenten aangekondigd, waaronder de robuuste verbindingzones. De provincies krijgen meer bevoegdheden, en er wordt (nog) meer van hen verwacht.

De VZZ heeft op 23 oktober een minisymposium voor provinciale ambtenaren georganiseerd om samen te bezien welke mogelijkheden deze, gedeeltelijk nieuwe, instrumenten bieden voor het beschermen van zoogdieren. Vijf sprekers zijn bereid gevonden vanuit hun specifieke deskundigheid wensen voor of concrete voorbeelden van beschermingsplannen te presenteren. Vervolgens is in drie workshops gediscussieerd over de praktische kansen en problemen van het nieuwe beleid op provinciaal niveau. De uitkomsten van dit minisymposium zullen binnenkort worden gepresenteerd in Zoogdier.

Werkgroep Zoogdierbescherming

Digitale Index Zoogdier

Op de web site van de VZZ (www.vzz.nl) staat een index met artikelen die de afgelopen 10 jaar in Zoogdier stonden. Het is een PDF-bestand. U kunt hem ophalen en met het

programma Adobe Acrobat Reader (gratis te verkrijgen bij www.adobe.nl) bekijken. Daarnaast is de index als een databestand beschikbaar (in Dbase, Excel of elk ander gewenst programma; helaas niet voor Macintosh). In dit bestand staan niet alleen alle titels, maar ook sleutelwoorden uit de inhoud van de artikelen. Zo kunt u zoeken naar alle artikelen waar de veldmuis in voorkomt of die gaan over onderzoekstechnieken of wettelijke bescherming van zoogdieren. Bovendien zijn hierin de titels van de laatste jaargang (2000) opgenomen. Dit databestand kunt u bestellen door € 5,45 over te maken naar rekeningnummer 203737 van de Postbank (Nederland) of naar rekeningnr. 000-1486269-35 van de Postcheques/Bank van de Post (België), onder vermelding van 'Digitale Index Zoogdier'.

Winkel

In 2002 viert de VZZ haar 50-jarig jubileum. Een goede reden om uw kennissen een goed nieuwjaar met een *zoogdierkaart* (zie foto's) te wensen. Voor f. 15,- (BF 300) kunt u een set van 14 kaarten, met afbeeldingen van otter, hazelmuis, bever, valse vleermuis en andere soorten van de Rode lijst, bestellen. Maak daarvoor f. 15,- (BF 300), plus f. 3,- (BF 60) voor de verzendkosten, over naar rekening 203737 van de Postbank (Nederland) of rekening 000-1486269-35 van de Postcheques (België), onder vermelding van de '1 set wenskaarten'. Na ontvangst van de betaling krijgt u de artikelen thuis gestuurd.

Hieronder vindt u een overzicht van andere artikelen die u bij de VZZ kunt bestellen.

L = ledenprijs; P = verzendkosten. Voor de prijs in Belgische franken dient u het bedrag met 20 te vermenigvuldigen. Een volledige lijst staat op onze web site: <http://www.vzz.nl>.

Nieuw

Diersporengids, A. van Diepenbeek, 1999. Prijs f 59,95 (L: f 52,95 ; P: f 10,-).

Vleermuizen van Europa, W. Schober & E. Grimmberger, 2001. Prijs f 59,90 (L: f 49,90; P: f 5,50).

Ökologie und Schutz von Fledermäusen in Wäldern, A. Meschede & K-G. Heller, 2000. Prijs f 55,- (L: f 45,-; P: f 6,50).

Digitale index Zoogdier, bevat de titels met zoekwoorden van alle artikelen die in de jaargangen 1 t/m 11 verschenen zijn. Prijs f 10,- (L: f 10,-; P: f 2,-).

Samenvattingen DGS-dagen, samenvattingen van alle lezingen die tijdens het symposium in september 2000 in Groningen, in samenwerking met de Deutsche Gesellschaft für Säugetierkunde, plaatsvonden. Prijs f 15,- (L: f 7,50; P: f 2,50).

En verder

Zoogdieren van Overijssel, A. Bode e.a., 1999. Prijs f 49,95 (L: 39,95; P: f 8,-).

Noordse woelmuisen in het Nationaal Park De Biesbosch, D. Wansink, 1999. Prijs f 9,- (L: f 7,50; P: f 3,50).

Bevers in de Biesbosch in 1998, V. Dijkstra, 1999. Prijs f 9,- (L: f 7,50; P: f 3,50). Ook de rapporten over de bevertellingen in 1995, 1996 en 1997 zijn nog beschikbaar.

Determinatietabel Braakballen pluizen, K. Kapteyn (red.), 1999. Prijs f 12,50 (L: 9,50; P: f 4,-).

Het voorkomen van kleine zoogdieren in Noordwest-Overijssel en hun relaties met vegetatie en beheer, M. La Haye & A. Haan, 1998. Prijs f 10,- (L: f 8,-; P: f 4,-).
Het voorkomen van doodgereden egels in relatie tot de samenstelling van het landschap, M. Huijser et al., 1998. Prijs f 25,- (L: f 20,-; P: f 5,50). Ook de andere rapporten over het egelonderzoek zijn nog beschikbaar.

Marterpassen VII, Nieuwsbrief 1998, WBN-VZZ, 1999. Prijs f 7,50 (L: f 6,-; P: f 5,50). Ook de oudere nummers van Marterpassen (nummers I t/m VI) zijn nog beschikbaar. Alle nummers samen (I t/m VII) kosten f 40,- (L: f 30,-; P: f 15,-). Belangrijke zoogdiergebieden in Nederland, V. Dijkstra, 1998. Prijs f 25,- (L: f 20,-; P: f 6,-).

Zoogdieren van West-Europa, R. Lange et al. (red.), 1994. Prijs f 44,95 (L: f 40,-; P: f 8,-).

Vleermuisatlas, H. Limpens et al. (red.), 1997. Prijs f 49,50 (L: f 44,50; P: f 8,-).

Bibliografie over de das t/m 1996, J. Vink, 1997. Prijs f 10,- (L: f 8,-; P: f 5,50).

Atlas van de Nederlandse zoogdieren, S. Broekhuizen et al. (red.), 1992. Prijs f 37,50 (L: f 32,50; P: f 8,-).

Basisrapport Rode Lijst van de Nederlandse zoogdieren, H. Hollander & P. v.d. Reest, 1994. Prijs f 5,- (L: f 5,-; P: f 5,-).

AGENDA

20 April 2002: Algemene ledenvergadering VZZ

Meer info volgt.

21-25 Augustus 2002: 5th European Bat Detector Workshop Forêt de Tronçais (Frankrijk)

Voordrachten, posterpresentaties, nachtexcursies en veldidentificatie-oefeningen over echolocatie bij vleermuizen en het gebruik vleermuisdetectoren bij veldonderzoek.

Inschrijving: S.Y. Roué, EBDW - Tronçais 2002, 2 rue Chamrière, F-25640 Roulans, Frankrijk
 bats.france@wanadoo.fr

26-30 augustus 2002: 9th European Bat Research Symposium. Le Havre (Frankrijk)

Lezingen, posterpresentaties, werkvergaderingen en commerciële demonstraties van onderzoekstechnieken rond de biologie en de bescherming van vleermuizen. Op het symposium volgt tevens een reis naar enkele beschermde vleermuiskolonies in Normandië.

Inschrijving: François Le Boulenger - Faculté des Sciences et Techniques, Boîte postale 540, F-76058 Le Havre cedex, Frankrijk, of email: 9EBRS@univ-lehavre.fr
 website: <http://www.univ-lehavre.fr/actu/9EBRS>

en wee van damhert en ree en de problemen bij het beheer in de Amsterdamse Waterleiding Duinen.

Rijk van Oostenbrugge, werkzaam bij het Natuurplanburo, gaf in zijn voordracht nog eens duidelijk het belang aan van de VZZ als landelijke vereniging voor het verzamelen, beheren en bewerken van zoogdiergegevens en het leveren van deskundigen.

Vervolgens werden de begroting 2002 en de nieuwe tarieven voor het lidmaatschap besproken en goedgekeurd. Het bestuur had om de prioriteiten in zijn beleid en de discussie daarover inzichtelijk te maken, de activiteiten van de VZZ in vier thema's ondergebracht: ledenactiviteiten, zoogdierstudie, zoogdierbescherming en voorlichting en PR. Daarbij wordt het databeheer onder zoogdierstudie gerekend. De begroting maakt vervolgens de inkomsten en uitgaven per thema en de financiële gevolgen van keuzes inzichtelijk. Voor 2002 ligt de prioriteit bij ledenactiviteiten en zoogdierstudie. Zoogdier wordt het verenigingsblad en als zodanig opgenomen in het basislidmaatschap, dat ook recht geeft op (gratis) deelname aan verenigingsactiviteiten en kortingen. Het tarief voor het basislidmaatschap wordt verlaagd. Daarnaast is er het volledig lidmaatschap, inclusief Lutra. De nieuwe contributies voor 2002 zijn:

basis lidmaatschap € 15
 volledig lidmaatschap € 25
 los abonnement Lutra € 17,50
 (voor personen en instituten).

Uit het bestuur

Zaterdag 17 november vond de tweede ALV van dit jaar plaats. Het was een goed bezochte bijeenkomst met een interessante agenda. Leo van Breukelen werd verkozen tot secretaris en de nieuwe hoofdredacteur van Zoogdier, Marijke Drees, werd voorgesteld. Leo van Breukelen vertelde meteen iets over zijn werk betreffende het wel

De discussie rond de begroting leverde verder enkele adviezen en voor de VZZ wezenlijke discussiepunten op zoals: de relatie vereniging en bureau en de positie van de werkgroepen binnen de VZZ. Het bestuur zal deze punten uitwerken en voor verdere discussie binnen de vereniging voorbereiden.

Rob van Apeldoorn

ADRESSEN

Zoogdier, tijdschrift voor zoogdierbescherming en zoogdierkunde

- Vacature
- Dirk Criel, Zottegemstraat 2, 9688 Maarkedal, 055-456610 (B).
- E-mail: redactie.zoogdier@vzz.nl

Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming (VZZ)

- VZZ-Bureau en ledenadministratie: Oude Kraan 8, 6811 LJ Arnhem, tel. 026-3705318, fax 026-3704038 (NL), e-mail: zoogdier@vzz.nl website www.vzz.nl
- Veldwerkgroep Nederland: Eric Thomassen, Middelsegracht 28, 2312 TX Leiden, 071-5127761 (NL).
- Materiaaldepot Veldwerkgroep: Menno Haakma, Dr. de Vriesstraat 31, 1654 JT Benningbroek, 0229@591605 (NL).
- Vleermuiswerkgroep Nederland (VLEN-VZZ): Rudy van der Kuil, Lutherse Burgwal 24, 2512 CB Den Haag, 070-3652811 (NL).
- Informatiepunt Zeezoogdieren: Marjan Adink, Naturalis, Postbus 9517, 2300 RA Leiden (NL).
- Boommarterwerkgroep Nederland: Chris Achterberg, Koningin Wilhelminaweg 72, 3958 CP Amerongen (NL).
- Beverwerkgroep: Maja Roodbergen, Droevevendaalseweg 35, 6708 PB Wageningen (NL).
- Werkgroep Zoogdierbescherming: Roel May, Frankenveld 2, 3911 JZ Rhenen, 0317-617019 (NL).
- Werkgroep Voorlichting: Nico Driessen, p/a Natuur & Milieu Overijssel, Stationsweg 3, 8011 CZ Zwolle, 038-4217166 (NL).
- Werkgroep Internationaal: Jaap de Visser, Groenburgwal 3A, 1011 HR Amsterdam, 020-4212433 (NL).
- Redactie Lutra: VZZ-bureau (zie boven), email: redactie.lutra@vzz.nl

Zoogdierenwerkgroep Jeugdbond voor Natuurstudie en Milieubehoud

- Kortrijksepoortstraat 192, 9000 Gent, 09-2234781 (B).

Zoogdierenwerkgroep Natuurpunt

- Graatakker 11, 2300 Turnhout. 014-472950, e-mail: zoogdieren@wielewaal.be (B).

Vleermuizenwerkgroep van Natuurpunt

- Alex Lefèvre, Natuurpunt, Koninklijke Sint Mariastraat 105, 1030 Brussel, 02-2454300 (B).

Vleermuizenwerkgroep van Natuur 2000

- Bervoetsstraat 33, 2018 Antwerpen, 03-2312604 (B).

Vlaamse Vereniging voor Bestudering van Zeezoogdieren

- Rob van Asselberg, Hoogheide 64, 2659 Puurs, 052-301541 (B).

Aanwijzingen voor auteurs

- **Maak teksten niet op**, geen vette koppen en allerlei lettertypes. Schakel opmaakschablonen uit. Hoe 'platter' de tekst, hoe beter.
- Zorg dat het artikel of de waarneming interessant is voor de niet-ingewijde lezer. Maak er een nieuwsgierig-makend inleidinkje bij en denk ook aan een goede afsluiting. Vermijd vaktermen en vreemde woorden. Dus beter *sterfte* dan *mortaliteit*. Gebruik geen afkortingen. Structureer de tekst met korte, pakkende tussenkopjes. Geef alinea's aan met een enkele tab, niet met een witregel. Stuur **ruim illustratie-materiaal** mee, liever niet als scans.
- Bijdragen (WP51 of Word) aanleveren op DOS-diskette of per e-mail. Figuren: in zwart-wit, zo eenvoudig mogelijk, houd rekening met sterke verkleining (niet te dunne lijnen en te kleine letters), zo min mogelijk grijs-tinten toepassen, goede print meesturen.
- Alleen hoofdletters gebruiken waar dit grammaticaal verplicht is, dus Nederlandse planten- en dierennamen met een kleine letter beginnen. Gebruik de naamgeving zoals gehanteerd in het boek Zoogdieren van West-Europa.
- Houd het aantal literatuurverwijzingen zo klein mogelijk.
- De redactie behoudt zich het recht voor de binnengekomen artikelen te redigeren en aan te passen aan het lezerspubliek van Zoogdier.
- Het copyright van foto's, illustraties en artikelen blijft bij de betrokken fotograaf, tekenaar of auteur. Overname alleen na van hen verkregen toestemming.

Sluitingsdata

Artikelen, waarnemingen en korte berichten zijn erg welkom op het redactie-adres, zie boven.

Sluitingsdata zijn:
nummer 1: 10 januari 2002
nummer 2: 10 april 2002

Telefoneren

- Van België naar Nederland: 00-31 gevolgd door het kengetal zonder 0 en het abonneenummer.
- Van Nederland naar België: 00-32 gevolgd door het kengetal zonder 0 en het abonneenummer.

Een nieuwe ecologische term

Graag wil ik op deze achterpagina een nieuwe term introduceren: de sukkelsoort. Een sukkelsoort is een diersoort waarvan de populatie louter uit sukkels bestaat. Er is eigenlijk niets mee te beginnen. Het gaat ze slecht af; je ziet dat het ze slecht gaat en je moet het ze slecht laten gaan. Helpen is zinloos. Laat ik twee voorbeelden van sukkelzoogdiersoorten geven:

Met otters gaat het vreselijk slecht. Al jaren wordt erop gestudeerd om ze te helpen populaties te vormen. Inmiddels zitten de beken weer vol vis: ikzelf heb er in de afgelopen jaren een dikke tienduizend gevangen. Allemaal krachtige gezonde beesten, maar stom genoeg om niet uit mijn net te ontsnappen. Het moet toch een eitje zijn voor een gezonde otter om zich het ongans te vreten. Honger? Onzin dus. Ruimtegebrek?? Laat me niet lachen. Het dier is inmiddels zo strak beschermd, dat elke wandelaar een stap opzij zal zetten om de otters langs te laten. Een ambulance met zwaailicht krijgt minder voorrang. Maar, dat die sufferds hier gebruik van durven maken en terugkomen?

Nog zo'n sukkelsoort: de hamster: ruimte- en graanvreter. Rauwe graankorrels, die slingeren niet meer in het rond. Weggeworpen gebakken en gefrituurde graanproducten, daaraan is geen gebrek. Kwestie van overschakelen. Honger? Onzin dus. Ruimtegebrek? Jazeker. Ook de mens heeft het benauwd gekregen, maar die heeft zich aangepast en hij is een succes geworden. Het platteland is vrijwel op en toch menen die suffige hamsters nog elk een eigen territorium te moeten hebben en vechten ze elkaar de hut uit. Prehistorische Neanderthaler mentaliteit dus. Beetje socialiseren en ze kunnen met enkele tientallen in een stadsparkje leven.

Twee voorbeelden van echte sukkelsoorten. Gebrek aan aanpassingsvermogen maakt dat ze geen plek meer vinden. Telkens als het wat lijkt te worden (je fokt even honderd hamsters), wordt het toch weer niks. Moet en kun je sukkelsoorten helpen?

Nou nee, niet echt. Moet je er dan niks aan doen?

Nou nee, niet echt. Zo zie je maar, zelfs de gedachtevorming en het handelen rond sukkelsoorten is typerend: sukkelig.

O ja, en een verzameling sukkelsoorten heet een "rode lijst".

Zoogdier, zelf geen sukkelsoort

Zoogdier is het meest informatieve zoogdierenblad in de Benelux en verschijnt elk kwartaal. Wie zich voor 31 december 2001 opgeeft, wordt lid van de VZZ inclusief Zoogdier, of inclusief Zoogdier en Lutra voor respectievelijk €11,50 en €25.

Dus schrijf naar VZZ, Oude Kraan 8, 6811 LJ te Arnhem of naar zoogdier@vzz.nl, of bel naar 026-3705318. Vermeld duidelijk dat u het abonnement per 1 januari 2001 wilt laten ingaan.